

A kalocsai érseki szék 1961-es megüresedése¹

Sági György

„Az isteni Szívből merítette mindig mosolygó, mindig nyájas szeretetét, amellyel papjait és híveit mindhárom egyházmegyében szerette és vezette, és ami főpapi szívéből mindenkire áradt.”

(Shvoy Lajos székesfehérvári püspök Grósz József kalocsa-bácsi érsekről, 1961. október 11.²)

Az 1961-es esztendő ősze nagy változást hozott a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye életében, ami az egész magyar Egyházra is kihatott. Néhány hónappal azután, hogy az érsekség méltó módon megünnepelte főpásztorának aranymiséjét,³ 1911-es bécsi pappá szentelésének ötvenedik évfordulóját, a gyász köszöntött be a kalocsai, de a magyar katolikusok életébe is. Tizenkilenc érsekként, harminchárom püspökként eltöltött esztendő után, életének hetvennegyedik évében elhunyt Grósz József⁴ kalocsa-bácsi érsek, a

¹ A tanulmány a MTA-PPKE 'Lendület' Egyháztörténeti Kutatócsoport keretein belül készülhetett el, és magában foglalja a 2015. augusztus 10. és 13. között Murakeresztúron megrendezésre került I. Fraknoi Nyári Akadémián (http://institutumfraknoi.hu/i_fraknoi_nyari_akademia_murakeresztursurd), hasonló címen megtartott előadásom tartalmát is. Ezúton hálásan köszönöm Jeney Gábor egyházjogásznak, a Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye viceofficialisának a széküresedésre irányuló kánonjogi vonatkozású kérdéseimre adott felvilágosítását, valamint Tölgyes Ferenc nyugalmazott áldozárnak, a Grósz érsek által utolsók között pappá szentelt, jelenlegi érseki tanácsosnak megkeresésemre adott szíves válaszait, nem kevésbé Bangó Beáta Mária Klára iskolanővérnek az Érseki Kastélyban szolgáló néhai rendtársairól adott információit, és Hesz Károly úrnak, az Érseki Kastély egykori gondnokának, mindenesénekké visszaemlékezését. Ugyancsak köszönet illeti Kujáni György urat és Takács Karolina kalocsai könyvtárost, Kujáni Ferenc nagyprépost unokaöcsét és ükunokahúgát, amiért készségesen álltak rendelkezésemre, segítve ezzel munkámat. Végül, de nem utolsósorban köszönetemet fejezem ki Lakatos Andor levéltárvezetőnek, Csongrádi Gabriella és Tóth Krisztina segéd-levéltárosoknak a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban a kutatómunka során nyújtott segítségükért, továbbá nemkülönben a Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára munkatársainak, valamint Grócz Zita könyvtárvezetőnek a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtártól.

² Shvoy Lajos székesfehérvári püspök 1961. évi IV. püspöki körlevele, 1834/1961.

³ Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltár (továbbiakban: MNL BKML.) XXIII. 2. g. (Megyei Tanács VB egyházügyi előadó iratai.) 8/1961. Valamint nem is csak érseksége, mert „jubileuma országos jelleget öltött, mert volt egyházmegyéi is követelték maguknak az aranymisés érsek áldását”. TÖRÖK JÓZSEF: Grósz József életútja. In: Grósz érsek naplója. Szerk.: Török József. Bp., 1995. (továbbiakban: TÖRÖK, 1995.) 339. p.

⁴ Grósz József (1887–1961): 1911-ben szentelték pappá Bécsben. 1928-ban győri segédpüspökké és orthosiai címzetes püspökké nevezték ki. Fetszer Antal győri megyéspüspök halála után Breyer István nem tartott igényt segédpüspökre, így 1933-tól 1936-ig csupán címzetes orthosiai püspök, 1936 és 1939 között szombathelyi apostoli kormányzó, majd 1943-ig megyéspüspök volt, ezt követően 1944-ig ismét

Kalocsai Egyháztartomány metropolitája, a koronát hozó Szent Asztrik 86. utóda, a püspöki kar az idő szerinti elnöke, a magyar katolicizmus 20. századi története alakulásának egyik igen meghatározó és kiemelkedő alakja, aki több nehéz helyzetben vette nagy hasznát kiváló diplomáciai érzékének, s kamatoztatta azt egyháza és hívei javára.

Grósz József érsek halála

1961. október 2-án hétfő este senki sem sejthette még, hogy a Mindszenty távollétében működő magyar Egyház rövidesen azt vezető érseki rangú főpásztor nélkül marad. A hívek a halála előtti napon még Grósz vezetésével imádkozták a Rózsafüzért a Nagyboldogasszony Főszékesegyházban. Az érsek Kujáni Ferenc⁵ nagypréposttal aznap vacsora előtt 15–20 perces beszélgetést is folytatott, melyen figyelmesen olvasta át Kujáni másnapra tervezett kecskeméti előadásának szövegét. A katolikus békemozgalom október 3-án rendezte meg ugyanis a katolikus papok első tájékoztató előadását, ahol Kujáni is előadást tartott volna a berlini kérdéstről. Szakács Gyula Bács-Kiskun megyei egyházügyi főelőadó jelentéséből és egyéb iratokból sem derül ki, de feltételezhetően a berlini fal létrejöttéről lehetett szó (1961. augusztus havában kezdődtek meg a szögesdróttal való kiépítések.). Kujáni elmondása szerint az érsek helyeselte az előadásban olvasottakat, és „elvi magaslapon mozgó hozzászólásnak minősítette”.⁶

Mint ismeretes, Magyarország hercegprímása, Mindszenty József⁷ bíboros, esztergomi érsek már hosszú évek óta akadályoztatva („impeditus”) volt hivatala ellátásában, ekkor az Amerikai Egyesült Államok budapesti követségén élt; az egri érseki szék pedig már Czapik Gyula⁸ 1956-os halála óta üresedésben („vacantia sedis”) állt, az Egri Főegyházmegyét Brezanó-

apostoli kormányzója a Szombathelyi Egyházmegyének, valamint 1943-tól haláláig kalocsa-bácsi érsek volt. SINKÓ FERENC – BALOGH MARGIT: Grósz József. In: Magyar Katolikus Lexikon (továbbiakban: MKL.) IV. Szerk.: Diós István. Bp., 1998. 233. p.

⁵ Kujáni Ferenc (1890–1964): 1913-ban szentelték pappá, 1923 és 1930 között érseki titkár, majd 1944-ig érseki irodaigazgató, 1931-től a Főszékesegyház kanonoka; 1959-től vezetője mint nagyprépost haláláig. Több ízben érseki általános helynök. VICZIÁN JÁNOS: Kujáni Ferenc. In: MKL. VII. Bp., 2002. 521. p.

⁶ MNL. BKML. XXIII. 2. g. 9/1961. 1. p.

⁷ Mindszenty József (1892–1975): Eredetileg Pehm József, 1944-től veszprémi megyéspüspök, 1945-től esztergomi érsek, Magyarország hercegprímása, XII. Pius pápa 1946-ban bíborossá kreálta. VI. Pál pápa 1974-ben megüresedetté nyilvánította az esztergomi érseki széket. 1975-ben hunyt el. MÉSZÁROS ISTVÁN: Mindszenty József. In: MKL. IX. Bp., 2004. 181–190. p.

⁸ Czapik Gyula István Kálmán (1887–1956): 1910-ben szentelték pappá. Teológiai doktor, 1929-től volt nagyvárad kanonok, 1930-tól címzetes apát, 1935-től pápai prelátus. XII. Pius pápa 1939-ben veszprémi püspökké, majd 1943-ban egri érsekké nevezte ki. 1945 után a modus vivendire törekedett az állammal. 1951-től haláláig vezette a püspöki kart. 1945-től az Actio Catholica elnöki tisztét is ellátta. VICZIÁN JÁNOS: Czapik Gyula. In: MKL. II. Bp., 1996. 306–307. p.; Magyar Életrajzi Lexikon. I. Szerk.: Kenyeres Ágnes. Bp., 1967. 329. p.

czy Pál⁹ irányította főkáptalani helynökként, majd apostoli kormányzóként.

Az idős Grósz érsek 1961. október 3-a, kedd reggelén a kalocsai érseki kastély Szent Sebestyén kápolnájában tartott szentmiséjén lett rosszul, így az áldozat bemutatását már ülve végezte el. A szertartás után Tassi Ferenc érseki titkár a kápolnához közel lévő szobájába kísérte érsekét, majd Kühner János érseki szertartó a szobájába támogatta.¹⁰ Az elbeszélések szerint ekkor már az érsek azt hangoztatta, hogy nagyon rosszul érzi magát, s háloruháját kérte Ekker Mária Vita nővértől, mondván, lepihen.¹¹ Házzetetőnője ez után rövid időre egyedül hagyta. Ezt követően eshetett össze, mert mikor a nővér visszatért, már csak a főpap élettelen testét találta. A nővér ijedten lármázta fel a kastélyt, a papok közül Tassi és Antal Géza¹² ért elsőként a holttesthez, Kujáni Ferenc nagyprépost Szakács Gyula egyházügyi főelőadónak, miniszteri biztosnak adott tájékoztatása alapján.¹³ A kastélyban 11 éven át gondnokként dolgozó Hesz Károly tudomása szerint Grósz aközben halhatott meg, miközben lehajolt cipőjéhez.¹⁴ Antal Géza közlése szerint ugyan az utolsó kenetet feladták a főpásztornak, de már csak halála után. Antal elmondása szerint mikor az érsek szobájába értek, a pulzusát

⁹ Brezanóczy Pál (1912–1972): 1935-ben lett pap. 1941-ben püspöki titkár Kassán, 1943-tól pápa kamarás, 1946-tól a Kassai Egyházmegye anyaországi részének általános helynöke, 1951-től kanonok és a Rozsnyói Egyházmegye magyarországi részének apostoli kormányzója, 1952-től ordináriusként a Szatmári Egyházmegye magyarországi részének érseki helynöke, 1956 és 1959 között egri főkáptalani helynök, majd 1964-ig apostoli kormányzó, végül pedig 1964-től haláláig egri érsek. VICZIÁN JÁNOS: Brezanóczy Pál. In: MKL. II. Bp., 1996. 44. p.

¹⁰ Tassi Ferenc Kolos O.C.D. (1911–2006): 1933-ban szentelték pappá. A harmincas években a Szabadkai Apostoli Adminisztratúrán szolgált, majd 1937 és 1938 között Rómában jogi tanulmányokat folytat, 1941-től a kalocsai érseki aulába került. 1947-ben lépett be a karmelita rendbe. 1951-től érseki titkár és évtizedekig a főszentszéken szolgált. 1983-ban vonult nyugállományba. Kühner János (1922–2008): 1946-ban lett pappá szentelve. 1957-től szolgált a kalocsai érseki aulában, ekkortól érseki szertartó. Az érsek halála után plébániákon szolgált, majd 1980-ban lett főszentszéki bíró. A rendszerváltást követően 1990 és 1994 között érseki általános helynök, 1994-től pápai prelátus. 1988-ban lett a Főszékesegyházi Káptalan kanonokja.

¹¹ Ekker Mária Vita M.K.Sz.I.: Eredetileg Ekker Julianna vagy Júlia. A forrásokban többnyire világi nevén említik. 1938-ban lépett be a Míasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek Társulatába a Bácskában, majd később Kalocsán élt haláláig. Az érseki háztartásban szolgált sokáig. – Bangó Beáta Mária Klára iskolanővér szíves közlése.

¹² Antal Géza (1928–1994): 1954-ben szentelték pappá. 1957-től szolgált a kalocsai érseki aulában. 1961-től Várkonyi személyi titkára, 1965-től érseki titkár. 1973-ban lett a Főszékesegyházi Káptalan tagja.

¹³ MNL. BKML. XXIII. 2. g. 1. p.

¹⁴ Hesz Károly szíves szóbeli közlése. (Kalocsa, 2010. július 22.); Hesz Károly (1930–): Volt jezsuita diák, kalocsai kisiparos. 11 éven át gondnokként, mint mindenek szolgált az Érseki Kastélyban, ekkor ott is lakott családjával. A rendszerváltást követően megtartott első önkormányzati választásokon, 1990-ben, a Kereszténydemokrata Néppárt színeiben Kalocsán önkormányzati képviselővé választották, a testület korelnöke volt. Kilenc gyermeke közül ketten lettek szerzetesek: Hesz István jezsuita és Hesz Vince Dénes ferences páter.

egyáltalán nem érezték, s a test is már merev volt. Szakács akarva-akaratlanul azt sugallja jelentésében, hogy szabálytalanul tüntették fel, hogy szentségekkel megerősítve halt meg az érsek. Ebből csak annyi igaz, hogy már a halál beállta után kapta meg az utolsó kenetet, ez azonban nem azt jelenti, hogy szabálytalanul is, mivel hivatalosan, amíg a test ki nem hűl, az feladható. A jelentésből úgy értelmezhető azonban, hogy a nővér nem lehetett sokáig távol, így feltehetően nem hűlhetett még ki teljesen a holttest.¹⁵ Antalnak és Tassinak ezt papokként nyilván tudniuk kellett, s ezért járhattak el aszerint, hogy feladták a szentséget. Gyónást pár nappal halála előtt végzett utoljára az elhunyt, az Eucharisziát pedig az említett szentmisén vette magához utoljára.¹⁶ Szakács felvetése inkább a világnézetéből adódó rosszmájú megjegyzés volt, mivel általánosságban – kevés kivételtől eltekintve – jelentéseiből az látszik, hogy az egyházi szokásokban és fogalmakban többnyire tájékozott volt, s jelentései a precizitásra törekvés benyomását keltik.

Grósz kezelőorvosa, dr. Csábi Imre már későn érkezett, érte még a szentmise után küldtek, de már csak a halál tényét tudta megállapítani a szentségfeladás után. Csábi doktor volt, aki elkészítette a halálesetről az okmányokat, ő a halál hivatalos okaként a szívkoszorúér elhalását és az érlemeszesedést nevezte meg. Ezzel szemben Szakács tudomása szerint – hivatkozva Kujánira – dr. Réffy Vilmos járási tisztiorvos konstatálta a halál tényét.¹⁷ A halál beálltát követően röviddel az Érseki Hivatal Kühner által értesítette a városi hatóságokat, így Katus Ferencné anyakönyvvezető is iktatta a halálesetet a Kalocsai Polgári Halotti Anyakönyvbe,¹⁸ s kiállította a Csábi doktor által megadott információk alapján a halotti okmányokat.¹⁹

A széküresedés kezdetét követő intézkedések

Telefonon haladéktalanul értesítették a Kecskemétre hajnalban elinduló, és oda már megérkezett Kujáni Ferenc nagyprépostot – ki az érsek haláláig annak általános helynöke is volt –, továbbá tőle értesült Grósz haláláról a vele utazó Sztrilich Károly érseki irodaigazgató, Kovács Vince ifjabb messterkanonok és Mihályfi István kalocsa-eperföldi plébános.²⁰ A kecskeméti gyűlés hangulatára rányomta a bélyeget a főpásztor halálhíre. A gyűlés

¹⁵ MNL. BKML. XXIII. 2. g. 9/1961. 1. p. Vö.: TÖRÖK, 1995. 339. p.

¹⁶ Megemlékezés elhunyt főpásztorunkról. In: *Főegyházmegyei hivatalos közlemények*, 2700/1961.

¹⁷ MNL. BKML. XXIII. 2. g. 9/1961. 1. p.; Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (továbbiakban: KFL.) I. 1. c. (= Grósz perszonális.) 2593/1961.; TÖRÖK, 1995. 339. p.

¹⁸ Kalocsai Polgári Halotti Anyakönyv, 158/1961. – Family Search. Hungary Civil Registration, 1895–1980. Online: <https://familysearch.org/> – 2016. március.

¹⁹ KFL. I. 1. c. 2593/1961.

²⁰ KFL. I. 1. c. 2593/1961. Sztrilich Károly (1918–1964): Eredetileg Strilich, horvátosan Karlo Strilić, Grósz József érsek bizalmas munkatársa. Az 1951-es Grósz-perben őt is elítélték. Évtizedeken keresztül szolgált aulistiként Kalocsán. DIÓS ISTVÁN: Sztrilich Károly. In: MKL. XIII. Bp., 2008. 499. p. Kovács Vince (1906–1964): 1929-ban szentelték pappá. Különböző plébániákon szolgált, majd a kalocsai nagyszeminárium gondnoka lett, 1947-től érseki tanácsos. 1959-ben lett a Főszékesegyházi Káptalan tagja. VICZIÁN JÁNOS: Kovács Vince. In: MKL. VII. Bp., 2002. 294. p. Mihályfi István (1911–1964): 1935-ben szentelték pappá, a Kalocsai Főegyházmegye pappja.

elején Oláh Károly, a Bács-Kiskun Megyei Katolikus Békebizottság elnöke és Bagó István annak titkára emlékezett meg az elhunytáról,²¹ kiemelve annak békemozgalmi érdemeit, majd pedig Ijjas József pápai prelátnak a vezető nélkül maradt főegyházmegye nevében méltatta az elhunytat.²² A Kalocsai Főszékesegyházi Káptalan távirati úton sürgősen értesítette a mátrászentimrei Stella üdülőben időző Bárd János kalocsai segédpüspököt is.²³ Hivataluknál fogva ők voltak az idő tájt a főegyházmegye két legmagasabb rangot és pozíciót betöltő papja. Kujáni, amint a hírt megkapta, taxival indult rögtön vissza Kalocsára, Bárdot egy telefonon lediktált táviratban érték el, de amint értesült a gyász hírről, ő is azonnal hazaindult.²⁴ Szakács Gyula kecskeméti egyházi főelőadó is fél 9-kor már tudott az érsek haláláról, a részletekről azonban csak délben értesült, miután ő is megérkezett Kalocsára.²⁵ Kujáni nagyprépost ekkorra már a Főszékesegyházi Káptalan fejeként intézkedett a latin nyelvű gyásztávirat Rómának való eljuttatásáról: „Josephus Grósz archiepiscopus feria tertia hora octava ante meridiem diem supremum obiit.” Ezzel párhuzamosan német nyelvű üzenetet juttattak el Josef Adam féltoronnyi plébánosnak, hogy az egyház képviselőjében értesíthesse az érsek ott élő hozzátartozóit: „Erzbischof Josef Grósz heute gosterben Bergrübnis Freitag Vormittag bitte Verwandte verstandigen.”²⁶ Ugyancsak ezzel együtt délután ¾ 1-kor ment ki a hivatalos tájékoztató a püspöki kar tagjainak, valamint az érsekség jugoszláv fennhatóság alatt álló részét, a Bácskai Apostoli Adminisztratúrát vezető Zvekanović Mátyás burcai címzetes püspöknek, továbbá az Állami Egyházi Hivatalnak, noha az állami hatóságok Szakács útján már minden bizonnyal tudtak a történetekről.²⁷ XXIII. János pápa választáviratában őszin-

²¹ Bagó István kecskeméti esperes-plébános részéről ez igencsak képmutató volt, hiszen egy 1960-ban íródott munkájában mind Grószot, mind pedig érseki auláját kicsit sem bizalomgerjesztő jelzőkkel illette, s Kalocsát a katolikus egyházi reakció központjaként írta le. Vö. BAGÓ ISTVÁN: Visszapillantás 15 év egyházipolitikájára. Elgondolások a jövőre vonatkozóan. – MNL. BKML. XXIII. 2. g. 4/1960.

²² MNL. BKML. XXIII. 2. g. 9/1961. 2. p. Ijjas József (1901–1989): Eredetileg Ikonty József, 1925-ben szentelték pappá. 1929-től érseki szertartó, 1937-től a jeruzsálemi Szent István Zarándokház igazgatója, 1939-től a Központi Papnevelő Intézet prefektusa. 1941-től a Szabadkai Apostoli Adminisztratúra érseki megbízottja. 1944-től pápai prelátnak, 1964-től tagaratai címzetes püspök és csanádi apostoli kormányzó. 1969 és 1987 között kalocsai érsek, 1976-tól pápai trónálló. VICZIÁN JÁNOS: Ijjas József. In: MKL. V. Bp., 2000. 214–215. p.

²³ Bárd János (1908–1982): 1933-ban szentelték pappá. 1950-ben lett kalocsai segédpüspök és ulpianai címzetes püspök. Grósz 1961-es halálát követően kalocsai apostoli kormányzóvá nevezte ki a pápa, de hivatalát állami hozzájárulás híján nem tudta átvenni, és jogait sem tudta így gyakorolni. DIÓS ISTVÁN: Bárd János. In: MKL. I. Bp., 1993. 613–614. p.

²⁴ KFL. I. 1. c. 2593/1961.

²⁵ MNL. BKML. XXIII. 2. g. 9/1961. 1–2. p.

²⁶ KFL. I. 1. c. 2596/1961.

²⁷ KFL. I. 1. c. 2596/1961. Zvekanović Mátyás (1913–1991) – Eredetileg Matija Zvekanović, 1937-ben szentelték pappá, 1955-ben címzetes burcai püspökké nevezték ki, 1958 és 1968 között a Bácskai Apostoli Adminisztratúrát vezette, majd 1989-ig szabadkai püspök. [S.A.]: Zvekanović Mátyás. In: MKL. XV. Bp., 2010. 617. p.

te részvétét és fájalmát fejezte ki az érsek halála miatt, majd közölte, hogy szentmise áldozatot mutat be az elhunyt lelki üdvéért.²⁸

Papp Kálmán győri püspök 1961. november 10-én ekképpen emlékezett meg, miként érte az érsek halálának híre:

„Halálának híre mélyen megdöbbenett bennünket. Első pillanatban fel-foghatatlannak tűnt, hogy elvesztettük őt, aki szinte összeforrott a magyar katolikus étellel. Nincs többé ő, aki innét közülünk indult el, mint sokunknak iskolatársa, jó barátja. A mi egyházmegyénk volt szülőhazája, egyházmegyénknek volt papja, majd segédpüspöke, aki az egyházkormányzatban kifejtett lelkiismeretes munkájával, kedves közvetlenségével csak jó emléket hagyott maga után.”²⁹

Zvekanović bácskai aposoli kormányzó pedig így fogalmazott október 25-én az érsek halála kapcsán:

„Quæ omnia suapte nos compellunt, ut grati animo memores simus pie in Domino decessi et dormientis Archiepræsulis atque preces pro eo ad Dominum Deum ex corde instituamus. Pax Christi Tecum, sit Tibi terra levis.”³⁰

Grósz halálának híre Mindszenty bíborost is mélyen érintette. „Annak idején mint püspökével konfrontálódott, primásként fölöttese lett, Püspök-szentlászlón együtt raboskodtak.” Elhunyt érsektársáért az amerikai követségen szentmisét mutatott be, „az ügyeletes tisztet [pedig] egész éjjel ébren tartotta, mert felidézte a régi szép időket”.³¹

Még Szakács Kalocsára történő megérkezése előtt táviratilag Kovács Sándor szombathelyi püspököt a gyászbeszéd, Hamvas Endre csanádi püspököt a temetési szertartás, Shvoy Lajos székesfehérvári püspököt pedig a gyászmise megtartására kérte fel a Főszékesegyházi Káptalan.³² Ko-

²⁸ Megemlékezés elhunyt főpásztorunkról. In: *Főegyházmegyei hivatalos közlemények*, 2700/1961. XXIII. János (1881–1963): Eredetileg Angelo Giuseppe Roncalli, 1904-ben szentelték a Bergamói Egyházmegye papijává, 1925-től aeropoliszi címzetes érsekként Bulgária apostoli vizitátora, 1934-től Törökország és Görögország apostoli delegátusa, 1944-től párizsi apostoli nuncius, 1953-tól velencei pátriárka és bíboros, 1958-tól haláláig római pápa. 1959-ben ő hívta össze a II. Vatikáni Zsinatot. II. János Pál pápa 2000-ben boldoggá, 2014-ben Ferenc pápa szentté avatta. TÖRÖK JÓZSEF: XXIII. János. In: MKL. V. Bp., 2000. 626–627. p.

²⁹ Papp Kálmán győri püspök 1961. évi VIII. püspöki körlevele, 2540/1961. Papp Kálmán (1886–1966): 1908-ban szentelték pappá, ezt követően Frigyes főherceg családjánál nevelőként szolgál, majd táborigénylőként vesz részt az I. világháborúban. 1946-tól haláláig volt győri püspök. VICZIÁN JÁNOS: Papp Kálmán. In: MKL. X. Bp., 2005.

³⁰ Zvekanović Mátyás bácskai apostoli kormányzó, burcai segédpüspök *Mors archiepiscopi* című körlevele Grósz érsek halála kapcsán. Sz.n./1961.

³¹ BALOGH MARGIT: Mindszenty József. (1892–1975) Bp., 2015. II. köt. 1213. p.

³² Kovács Sándor (1893–1972): 1915-ben szentelték pappá. A bécsi Augustineum növendéke volt. 1917-től a váci püspök udvari káplánja, 1928-tól kecskeméti plébános. 1944-től haláláig szombathelyi püspök. SINKÓ FERENC – VICZIÁN JÁNOS: Kovács Sándor. In: MKL. VII. Bp., 2002. 292. p. Hamvas Endre (1890–1970):

vács püspök kivételével a többiek vállalták a felkérést.³³ Kovács püspök október 4-én rendelte el, hogy a Szombathelyi Egyházmegye minden templomában mutassanak be a papok szentmisét az elhunyt érsek, korábbi szombathelyi püspök lelki üdvéért.³⁴ Szakács főelőadó mindent elkövetett azért, hogy Shvoy szerepeltetését megakadályozza, lépései kezdetben, úgy nézett ki, sikerrel járnak, végül azonban – vélhetően Bárd János hatására – a Főszékesegyházi Káptalan megerősítette abbéli óhaját, hogy a székesfehérvári püspöknek mindenképpen szerepet kell biztosítani a szertartások során. Így Szakács próbálkozása kudarcba fulladt.³⁵ Shvoynak a Grósz József temetésén való szereplése elleni törekvés háttérében az húzódott meg, hogy az idős, rendkívül nagy tekintéllyel rendelkező püspöknek az egyházmegyéjében a békepapi mozgalom igencsak erőtlenül működött, köszönhetően a főpásztor személyének; illetve Shvoy nem titkoltan Mindszenty hercegprímásnak elkötelezett híve volt, s hasonló gondolkodásmódjuk révén barátokká is váltak. Shvoy az állami vezetéssel szemben tartózkodó és attól elzárkózó magatartást folytatott az ország szovjet megszállásától kezdve. Mindezek alapján az állam lényegében ellenségként tekintett rá.³⁶

A Szakács és Kujáni között október 3-án lezajlott beszélgetés során is elhangzott már, hogy a nagyprépost meglátása szerint kanonoktársai őt látnák legszívesebben az érsekség élén, mint főkáptalani helynököt. Kujáni György, a nagyprépost unokaöccse is úgy emlékezik vissza, hogy családon belül is akkoriban az az álláspont volt érvényben náluk, hogy Grósz érseket követően Kujáni Ferenc jó eséllyel kerülhet a főegyházmegye élére; még ha a nagyprépost előtt ezt nem is hangzották.³⁷ A nagyprépost közölte Szakáccsal, hogy a választásra másnap, október 4-én ülne össze a főkáptalan. Utóbbi lépést a főelőadó először elhamarkodottnak ítélte.³⁸ Miután Kujáni biztosította róla, hogy a kanonokok mindnyájan tisztában vannak vele,

Hamvas András néven is ismert. 1913-ban szentelték pappá. 1930-tól esztergomi aulista, 1936-tól az esztergomi Főszékesegyházi Káptalan tagja, 1940-től budapesti érseki helynök, 1944 és 1964 között csanádi püspök, majd 1968-ig kalocsai érsek. Időközben 1951 és 1956 között esztergomi apostoli kormányzó, 1952-ben a Nagyváradi Egyházmegye anyaországi részének apostoli kormányzója. 1968-tól haláláig arei címzetes érsek. VICZIÁN JÁNOS: Hamvas Endre. In: MKL. IV. Bp., 1998. 567–568. p. Shvoy Lajos (1879–1968): A lerombolt Regnum Marianum-templom alapító plébánosa. 1927–1968 között székesfehérvári püspök. 1947-től római gróf. XII. Pius pápai trónállóvá is kinevezte. VICZIÁN JÁNOS: Shvoy Lajos. In: MKL. XII. Bp., 2007. 103.p.

³³ MNL. BKML. XXIII. 2. g. 9/1961. 2. p.; KFL. I. 1. c. 2596/1961.

³⁴ KFL. I. 1. c. 2596/1961.

³⁵ MNL. BKML. XXIII. 2. g. 9/1961. 3. p.

³⁶ MÓZESSY GERGELY: Beszűkített mozgástérben. Shvoy Lajos székesfehérvári püspök és a hatalom 1961–1962 fordulóján. In: *Litterarum radices amaræ, fructus dulces sunt. Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára.* Szerk.: Klestenitz Tibor – Zombori István. Bp., 2015. 333–346. p., 333–334. p.

³⁷ Kujáni György szíves szóbeli közlése. (Budapest, 2016. február 19.); Kujáni György (1927–): egykori kalocsai jezsuita diák, építészmérnök, Kujáni Ferenc nagyprépost unokaöccse, Kujáni Imre gazdálkodó fia.

³⁸ MNL. BKML. XXIII. 2. g. 9/1961. 3. p.

hogy az 1957. évi 22. tvr. értelmében be kell jelenteniük a választás eredményét az Állami Egyháziügyi Hivatalnak, melynek előzetes hozzájárulását kell adnia a megválasztandó személyhez, Szakács egyeztetve a hivatallal engedélyezte, hogy másnap lebonyolítsák a szavazást, pontosabban helynököt jelöljenek. Arról, hogy a személy megfelelő-e, az államot ez esetben képviselő Állami Egyháziügyi Hivatal fog döntést hozni.

Hagyatéki eljárás

Grósz érsek délelőtt ¾ 8-kor bekövetkezett halálát követően Gyetvai Péter³⁹ főegyházmegyei általános ökonómus a kastély érseki lakrészét lezárta, miután a szobájában lévő íróasztal és Wertheim-szekrény fiókjait bezárta és a kulcsokat magához vette Ekker Mária Vita iskolanővér, gondozónővér kíséretében. Amíg Gyetvai intézkedett, ezzel körülbelül párhuzamosan történt meg a szobájában elhunyt főpásztor diófa koporsóba helyezése, és Kujáni valamint Bárd táviratilag történő értesítése.⁴⁰ Az elhunyt érsek szobája október 3-án délután fél 6-ig maradt lezárva. Ezt követően gondosan felvették az érsek hagyatéki leltárát, minden a szobában található, a néhai érsek magántulajdonában lévő tárgyról és pénzről. Mindez a délután fél 7-kor kelt jegyzőkönyv⁴¹ szerint Kujáni Ferenc nagyprépost, Gyetvai Péter általános ökonómus, Sztrilich Károly érseki irodaigazgató, Tassi Ferenc érseki titkár valamint az érseket hűségesen gondozó Ekker Mária Vita nővér és a jegyzőkönyvet felvevő Szalkai Mária Johanetta nővér jelenlétében zajlott le.⁴²

Megjegyzendő, hogy a bizottság tagjai a hagyatéki vizsgálat során mindenféle keresték az érsek esetlegesen létező végrendeletét, de azt nem találták meg. Figyelemre méltó, hogy habár a jelenlévők ekkor, október 3-án megállapították, hogy mivel nem találtak, nincsen az érseknek végrendelete, ezzel szemben a Kalocsán őrzött forrásokból kitűnik, hogy Sztrilich ezt követően sem hagyott fel annak keresésével. Az irodaigazgató csak október 21-én fogalmazta meg tömören egy tájékoztatójában, hogy habár minden elképzelhető helyen, ami csak eszébe jutott, kutakodott – beleértve a néhai érsek páncélszekrényét és az irodaigazgatói páncélszekrényt, ahol egyébként a papi végrendeleteket szokták őrizni –, mégsem találta meg Grósz végrendeletét.⁴³

³⁹ Gyetvai Péter (1912–1988): Pappá szentelésére 1938-ban került sor. Grósz érsek bizalmas aulista papja. A Grósz-perben 1951-ben őt is elítélték. 1946-ban lett tiszteletbeli kanonok. TAKÁCS EMMA–HETÉNYI VARGA KÁROLY: Gyetvai Péter. In: MKL. IV. Bp., 1998. 300–301. p.

⁴⁰ KFL. I. 1. c. 2598/1961.

⁴¹ KFL. I. 1. c. 2598/1961.

⁴² Szalkai Mária Johanetta M.K.Sz.I.: Eredetileg Schiffer Borbála, a forrásokban Szalkai Borbála néven, világi néven említik. 1936-ban lépett be a Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek Társulatába testvérevel, Schiffer (Szalkai) Elzával együtt, aki a Mária Ravenóza rendi nevet vette fel. Nővérük Schiffer (Szalkai) Mária 1930-ban, húguk Schiffer (Szalkai) Anna 1938-ban szintén az iskolanővérek közé lépett, előbbi Mária Piéta, utóbbi Mária Viola néven. Mária Johanetta nővér hosszabb ideig az érseki háztartásban szolgált. – Bangó Beáta Mária Klára iskolanővér szíves közlése alapján.

⁴³ KFL. I. 1. c. 2598/1961.

Gyetvaiék az elhunyt dolgozó- és hálószobájának átvizsgálása során egy 57 008 forint 90 fillért tartalmazó OTP betétkönyvet és 25 575 forint 50 fillér összegű készpénzt, összesen tehát 82 584 forintot és 40 fillért találtak, amelyet a főegyházmegyei központi pénztárban helyeztek folyószámlára. Utóbbiból finanszírozták később a temetést (7 842 forint) és egyéb vonatkozó költségeket.⁴⁴ A gyászszertartás számára történő templomi előkészületeket és költségeket Angeli Ottó főszékesegyházi gondnok további 3 000 forintra taksálta.⁴⁵

Az október 6-án Kalocsára megérkező Grósz-rokonságot az akkor már főkáptalani helynök Várkonyi Imre⁴⁶ fogadta az Érseki Kastélyban Sztrilich és Kühner társaságában, akik közül utóbbi tolmácsolta Várkonyi szavait németül a családtagoknak. Többek között közölte a főkáptalani helynök a néhai érsek rokonaival, hogy mivel végrendelet nem került elő, így a magyarországi és főegyházmegyei örökösödési törvények a mérvadóak. Miután Várkonyi megkérte őket, hogy minden esetleges igényükről mondjanak le, azok ezt készséggel megtették, csupán néhány személyes emléktárgyat kívántak magukhoz venni, amihez a főkáptalani helynök természetesen hozzájárulását adta.⁴⁷ Továbbá a főkáptalani helynök később – már október 19-én – azt is elrendelte, hogy november 3-án a megboldogultért *Requiem cum Libera* mondattassék a főegyházmegye templomaiban, valamint, hogy november 12-i és 19-i vasárnapokon könyörgést tartsanak az új főpásztor mielőbbi kineveztetéséért.⁴⁸

A végrendelet létének kérdése

Mindezek a végrendelet körüli események felvetik azt a kérdést, hogy valójában volt-e, lehetett-e írott végakarata Grósz Józsefnek? Meglátásunk szerint kellett lennie. Noha annak tartalmába nem kell nagy titkokat beleképzelni. A léte két dolog is egyértelműen utal. Az egyik, hogy Sztrilich a hivatalos vizsgálat lezárulta után is, a jelek szerint még több hétig kereste a végrendeletet, azaz neki tudomása kellett, hogy legyen annak elkészültéről, hiszen ellenkező esetben akkor miért nem hagyta volna annyiban, mint a többiek. (Persze az, hogy arról nincs írott adat, hogy Kujáni, Gyetvai és Tassi kereste volna a végrendeletet, nem zárja ki az esetleges általuk végzett kutatást sem, csupán nincs rá forrás. Mivel azonban közeli viszonyban voltak az érsekkel, ha volt végrendelete, arról jó eséllyel nekik is tudniuk kellett.) A másik jelre, ami arra utal, hogy Grósz készített végrendeletet,

⁴⁴ KFL. I. 1. c. 2620/1961.; 2692/1961.

⁴⁵ KFL. I. 1. c. 2620/1961.

⁴⁶ Várkonyi Imre Károly (1916–1983): Eredetileg Mundszipinger Imre Károly, 1941-ben szentelték pappá Budapesten. 1947-től a kalocsai, 1951-től a szegedi szeminárium tanára, 1953-tól rektora. 1958-tól az Actio Catholica országos igazgatója; 1961 és 1964 között kalocsai főkáptalani helynökként vezette a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegyét. 1965-től haláláig a Főszékesegyházi Káptalan tagja, 1963 és 1983 között országgyűlési képviselő. [s.a.]: Várkonyi Imre. In: MKL. XIV. Bp., 2009. 792. p.

⁴⁷ KFL. I. 1. c. 2598/1961. Feltehetően csupán formalitás volt, hogy a rokonokat az esetleges igényeikről való lemondásra kérte a főkáptalani helynök, lévén alapvetően a szokások szerint az egyházmegyék öröklik meg az elhunyt papok után maradt ingóságokat.

⁴⁸ Várkonyi Imre főkáptalani helynök körlevele, 2715/1961 és 2716/1961.

teljesen véletlenül az érsek beszédeinek tanulmányozása közben találtunk bizonyítékot. Ez egy ceruzával, egyértelműen felismerhetően Grósz érsek kézírásával íródott végrendeletnek a – fogalmazzunk úgy – töredékes, kétoldalas piszkozata.⁴⁹

A végakarathoz a legvége hiányzik, ez vagy egy másik lapra íródott, s ebben az esetben elképzelhető, hogy valamelyik másik iratköteggel keverődött még – mint említettük, ezt jómagunk is a beszédek között találtuk meg⁵⁰ –, de a Grósz-hagyaték átvizsgálása során mindeddig nem került elénk, vagy talán eddig figyelmünket kerülte el. A másik lehetőség pedig az, hogy Grósz a szöveg alsó részén egy általa kihúzott mondatrészt szándékozott a végrendelet legvégére áthelyezni. Így ez a tollal írt végleges testamentumban – véleményünk szerint – már oda kerülhetett. Mindezek fényében élünk a gyanúperrel, hogy ha Grósz ezt megírta, akkor véglegesen tollal írt végakarathoz is kellett születnie.

Részben egyébként teljesültek az ebben a végrendelet-tervezetben foglaltak. Grósz óhajának megfelelően a hagyatéki eljárás során annak végrehajtójaként Gyetvai járt el. A fogalmazványban Grósz hálát ad azért, hogy pap lehetett, továbbá kitér arra, hogy lényegében nem rendelkezik vagyonnal, 1943-as érseki kinevezését követően Szombathelyről sem igazán hozott magával bármi jelentőset ruháin és néhány könyvön kívül. Annnyit meghagy, hogy ami készpénze van íróasztala fiókjában és Wertheim-szekerényében, azt temetésére fordítsák, mondassanak érte szentmiséket. Ez az óhaja, mint láttuk, lényegében teljesült. Hatszemélyes ezüst étkészletét és ruhaneműit az érsekségre szándékozott hagyni, ami ugyancsak így történt. Ezen felül liturgikus ruhái közül már volt, amit elsősorban gróf Zichy Gyulától örökölt, és használt.⁵¹ Könyveit a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárra kívánta hagyományozni, amik valóban oda is kerültek halála után, átszállításukra október 30-án került sor.⁵² Egyéb ruhaneműit, személyes tárgyait azonban nem részletezte, mert amije volt, azt alapvetően főegyházmegyéjére kívánta hagyni. Ezen egyéb ingóságait (szappanok, imakönyvek, rózsafüzérek, fésűk, zseblámpa, kalap, télikabát stb.) október 20-tól november 22-ig osztották szét az érseki hivatal férfi és női alkalmazottai között. Ezekről még október 9-én vette fel a leltárt Sztrilich, Gyetvai, Mária Vita és Mária Johanetta nővér. Közülük Mária Vita nővér név szerint is van említve, miszerint 1 darab gyapjútakarót és 3 darab imakönyvet kapott a megboldogult személyes tárgyai közül.

Külön csupán karóráját emelte ki végrendelet-tervezetében Grósz, melyet Gyetvai Péterre szeretett volna hagyni – hagyatéki végrehajtói szolgálataiért –, és ebben történt a végakarattól eltérés. A hagyatéki eljárás során

⁴⁹ KFL. I. 1. c. 2598/1961.

⁵⁰ Innen behelyeztük a hagyatéki eljárás iratai közé: KFL. I. 1. c. 2598/1961.

⁵¹ KFL. I. 1. c. 2598/1961. Zichy Gyula Aladár János (1871–1942): 1895-ben szentelték pappá. 1897-től Rómában tanult a Nemesi Akadémián, majd a Pápai Gergely Egyetemen. XIII. Leó pápa szolgálattevő kamarása volt. 1905 és 1925 között pécsi püspök, Rómában X. Pius pápa szentelte püspökké. 1923 és 1925 között kalocsa-bácsi apostoli kormányzó, majd haláláig érsek. Úgyszintén 1941-től haláláig bácskai apostoli kormányzó is, a Délvidék visszaesatolása után. VICZIÁN JÁNOS: Zichy Gyula. In: MKL. XV. Bp., 2010. 559–560. p.

⁵² KFL. I. 1. c. 2640/1961.

két karóra is leltárba került. Grósz a végrendelet-tervezetben nem részletezte, hogy melyiket szánta Gyetvainak. Az egyik egy Alpina gyártmányú automatarendszerű férfi karóra volt, a másik egy Doxa óra. Utóbbit végül az érsek régi hűséges egykori papja, Sággy Elek, volt érseki jószágkormányzó kapta meg ajándékba 1962. március 17-én. Sztrilich juttatta el neki.⁵³ Az előbbi Várkonyi Imre az Actio Catholicán keresztül – aminek országos igazgatója volt – bevizsgáltatta 1961. október 21-én. Október 27-én kapta kézhez az erről szóló értesítést, miszerint a karóra 14 karátos arany, az akkori értékbecslés alapján pedig 2000 forintot ér. Az aranykarórát Várkonyi ekkor saját tulajdonába vette. Mivel nem tudhatjuk, hogy Várkonyi tudott-e esetleges végrendelet születéséről, illetve annak tartalmáról – lévén nem számított az érsek bizalmi emberének –, így akarva-akaratlanul is, de megszegte ezen döntésével a végakaratot.

A végrendelet meg nem találása, ha az a jelek szerint csakugyan elkészült, még egy kérdést vethet fel: miért nem találták meg? Erre azonban összeesküvés-elméleteken kívül nem tudnánk mit válaszolni, azokat pedig nem kívánunk gyártani. Abban az esetben pedig, ha Grósz érsek végül mégsem készítette el a végső változatot, amit – hangsúlyozzuk – mi nem tartunk valószínűnek, mert hisz akkor miért írt piszkozatot, sőt felmerül egy kérdés: miért gondolta meg magát? Erre vonatkozóan sem rendelkezünk adattal, így erre sem tudunk válasszal szolgálni.

A végrendelet-tervezet hátralévő részében köszönetét fejezi ki Grósz József minden munkatársának, az órála gondoskodó nővéreknek, a mellette álló papjainak, végül bocsanatot kér azoktól, akiket esetleg akaratlanul is élete során megbántott. Más papi, illetve főpapi végrendeletek analógiáján gondolkodva (korábbiakban volt szerencsénk olvasni többek között Hamvas Endre és Ijjas József hasonló írását), ezt a részt követhette a keltezés és az aláírás. Ez a rész azonban, mint említettük fentebb, hiányzik, ezért is neveztük töredékesnek a fogalmazványt. Sajnos tehát a végrendelet-tervezet keltét nem tudjuk pontos dátumhoz kötni, egyedüli támpontként a szövegben Gyetvai neve szerepel, aki általános főegyházmegyei ökonómusi kinevezését 1957. január 15-én⁵⁴ kapta, így feltehetően ennél csak később vethette papírra a végakarát-tervezetet az érsek.

A Kalocsai Főszékesegyházi Káptalan összetétele Grósz érsek halálakor

Mielőtt rátérnénk az 1961. október 4-én lezajlott főkáptalani helynök-választásra, a fogalom-meghatározásokra térnénk ki. Magyarországon kezdetektől álltak fenn az egyházmegyék székhelyein székeskáptalanok, a fő-egyházmegyékben pedig fő-székeskáptalanok. A káptalanok a kanonokok testületét ölelte fel, akik elsősorban kánonjogban jártas papokból kerültek ki, s álltak főpásztoraik rendelkezésére tanácsaikkal, továbbá a káptalanok felügyelték a hiteleshelyi munkát. Az évszázadok során birtokokkal, javadalmakkal is rendelkeztek hivataluknál fogva is az egyes kanonokok. Tárgyalt időszakunkra azonban már elsősorban a főpapok quasi tanácsadó testületeként működtek, illetve székiüresedés esetén az

⁵³ KFL. I. 1. c. 2783/1961.

⁵⁴ LAKATOS ANDOR: A Kalocsai Érsekség 100 esztendeje. (1909–2009) Kalocsa–Pozsony, 2009. (továbbiakban: LAKATOS, 2009.) 202. p.

általuk megválasztott helynök vezetésével felügyelték az egyházmegye irányítását és működését az új főpap kinevezéséig. Mára tanácsadói feladatok mellett elsősorban tiszteleti és reprezentációs jelleggel bírnak, melynek tagjaivá rendszerint azok a papok kerülnek be, kiket az illetékes főpásztor arra méltónak és érdemesnek tart valamilyen érdeme elismeréseként. Újjonnan létrehozott egyházmegyékben azonban már nem előírás a kanonoki testületek létrehozása.

Grósz József 1961 októberében bekövetkezett halálakor nyolc tagja volt a Kalocsai Főszékesegyházi Káptalannak. Kujáni Ferenc nagyprépost 1959. március 31-től állt a fő-székeskáptalan élén. Horváth Alajos főszékesegyházi plébános ugyanekkortól töltötte be az olvasókanonoki stallumot.⁵⁵ Gonczlik Kálmán már 1947. augusztus 22. óta volt éneklőkanonok, Egerth Jakab bácsi kisprépost, Szedlay István főszékesegyházi, Koszterszitz József pedig bácsi főesperes.⁵⁶ Az idősebb mesterkanonok stallumát 1959. március 31-től Bárd János segédpüspök, az ifjabb mesterkanonokét pedig Kovács Vince töltötte be. Kerner István órkanonok 1948 nyarán történő emigrációba vonulása, majd 1960. április 18-án bekövetkezett halála után sem lett betöltve kanonoki széke, ahogyan a kanonokságról lemondó – és az egyházi rendből kilépő – Gombos Károly volt tiszai főesperes stalluma sem nyert betöltést 1957. február 11-e óta.⁵⁷

⁵⁵ Horváth Alajos (1891–1987): 1914-ban szentelték pappá Bécsben. 1922-től vett részt az kalocsai érseki aula munkájában. 1939-től haláláig a Nagyboldogasszony Főszékesegyház plébánosa. 1939-től tagja a Főszékesegyházi Káptalannak is. VICZIÁN JÁNOS: Horváth Alajos. In: MKL. V. Bp., 2000. 42. p.

⁵⁶ Gonczlik Kálmán (1885–1965): 1909-ben szentelték pappá. 1915-ben érseki szertartó, 1938-tól pápai prelátus. 1942-től a Főszékesegyházi Káptalan tagja. TAKÁCS EMMA: Gonczlik Kálmán. In: MKL. IV. Bp., 1998. Egerth Jakab (1883–1962): Égerth alakban is előfordul neve a forrásokban. 1908-ban szentelték pappá. 1944-től haláláig a Főszékesegyházi Káptalan tagja. Szedlay István (1895–1964): 1917-ben szentelték pappá Innsbruckban. 1944-től haláláig a kalocsai Főszékesegyházi Káptalan tagja. Koszterszitz József (1898–1970): 1920-ban szentelték pappá. 1935-től pápai kamarás, 1946-tól a kalocsai Főszékesegyházi Káptalan tagja, 1950-ben főszentszéki bíró. MÉSZÁROS ISTVÁN – BOKODY JÓZSEF: Koszterszitz József. In: MKL. VII. Bp., 2002. 267–268. p.

⁵⁷ Kerner István (1889–1960): 1914-ben szentelték pappá. 1926-tól pápai kamarás, 1939-től kalocsai tiszteletbeli kanonok. 1944-től a Főszékesegyházi Káptalan tagja. 1946-ban népellenes bűnösként 10 hónap börtönre ítélték, szabadlábra bocsátása után ez ellen fellebbezett, majd 1948-ban külföldre szökött. Az Amerikai Egyesült Államokban a San Diego-i szeminárium spirituális volt. LAKATOS ANDOR: Kerner István. In: MKL. VI. Bp., 2001. 673. p. Gombos Károly (1907–1982): A Bács-Bodrog vármegyei Újverbáson született, 1932-ben szentelték pappá. 1935-től főszentszéki iktató és jegyző, érseki szertartó, h. teológiai tanár. 1940-től érseki titkár, 1944–1950-ig érseki irodaigazgató, 1948-ban segédpüspökké nevezték ki, majd kinevezését visszavonták. 1951-ben egy mellékperben 5 évre ítélték. 1956-ban kilépett a papi rendből (hosszas lelki vívódás után kérvényezte a pápától, de nem azért, mert hitét veszítette volna el, a meghurcoltatása viselte meg), 1959-ben megnősült. VICZIÁN JÁNOS: Gombos Károly. In: MKL. IV. Bp., 1998. 130–131. p.; HETÉNYI VARGA KÁROLY: Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában. 2. A kalocsa-bácsi, csanádi, erdélyi, nagyváradi egyházmegyék üldözött papjai. Abaliget. 1994. 54–56. p.

Egy 1959-ben az Állami Egyházügyi Hivatal számára a főegyházmegye vezető papjairól összeállított besorolás szerint a Főszékesegyházi Káptalan tagjai közül Kovács Vince haladó, Kujáni Ferenc viszonylag haladó, Horváth Alajos ingadozó, Gonczlik Kálmán, Egerth Jakab, Koszterszitz József, Szedlay István és Bárd János reakciós osztályozást kapott.⁵⁸

Főkáptalani helynök-választás a Kádár-korszakban

Az egyházjog értelmében Grósz halálával azonnali hatállyal megszűnt Kujáni általános helynöki és Gonczlik provikáriusi tisztsége. Automatikusan a Főszékesegyházi Káptalan vált a főegyházmegye vezetőjévé, melynek nyolc napon belül kellett megválasztania a főkáptalani helynököt az egyházkormányzat élére, aki az új érsek vagy apostoli kormányzó kinevezéséig volt hivatott irányítani.⁵⁹ A főkáptalani helynök egyes kimondottan püspöki funkciókhoz (bérmálás, papszentelés stb.) kötött jogkörök gyakorlásától eltekintve mindenben ugyanúgy járhatott el, mint egy felszentelt püspök. Manapság e tisztség lényegében nem létezik, széküresedés esetén a pápa általában egy másik egyházmegye püspökét nevezi ki az átmeneti időre apostoli kormányzóvá, a káptalan feladatköre pedig kizárólag reprezentációs, tiszteleti, illetve a főpásztor számára tanácsadói testületté redukálódott. Abban az esetben azonban, ha az Apostoli Szentszék másképpen nem rendelkezne, a vacantia sedis alkalmával manapság egyházmegyei kormányzó kerül megválasztásra. Ugyan apróbb különbséggel, de az egykori káptalani helynök-választás és e között némi hasonlóság mutatható ki. Ennek a választásnak ugyancsak az üresedés beálltát követően, nyolc napon belül kell lezajlódnia, s nem a kanonokok – mert hiszen van, ahol azok nincsenek is –, hanem a választott és kinevezett tanácsosok testületi tagjai hivatottak lebonyolítani.⁶⁰

1961. október 4-én kora reggel Szakács Gyula közölte Kujánival, hogy Kalocsára fog érkezni a fővárosból Miklós Imre,⁶¹ az Állami Egyházügyi Hivatal elnökhelyettese és Csala László a hivatal osztályvezetője. Szakács megkérte Kujánit, hogy a nagyprépost 9-kor keresse fel kalocsai hivatalában, a kastélyban. Ekkor került sor az Állami Egyházügyi Hivatal vezetői és Kujáni nagyprépost közötti első, a jelöléssel, illetve a választással kapcsolatos egyeztetésére. A politikusok számára is egyértelmű volt Kujáni főszékeskáptalanon belüli támogatottsága: „számukra igen kedvezőnek találták volna, ha Kujáni nagyprépostból a mi hozzájárulásunkkal” lenne főkáptalani helynök. „Őt alkalmas figurának vélték, aki mögé bújva tovább folytatják kisdéd játékaikat” – vélte az egyházügyi főelőadó. Szakács számára az is

⁵⁸ MNL. BKML. XXIII. 2. g. 3/1959.

⁵⁹ MNL. BKML. XXIII. 2. g. 11/1961. 1. p.

⁶⁰ Jeney Gábor szíves közlése a széküresedéskor bevett általános gyakorlatról az egyházmegyékben. (2015. július 12.) Gárdonyi Máté ezt árnyalta számunkra, felhíva a figyelmet a jelenlegi egyházmegyei kormányzó-választás és az egykori káptalani helynök-választás gyakorlatbeli különbözőségeire és hasonlóságaira. (2016. január 21.)

⁶¹ Miklós Imre (1927–2003): 1951-ben került az Állami Egyházügyi Hivatal állományába. 1953-tól annak egyházpolitikai osztályvezetője, 1956-tól elnökhelyettese, 1971-től 1989-ig annak elnöke. VICZIÁN JÁNOS: Miklós Imre. In: MKL. Bp., 2004. 150. p.

egyértelmű volt, hogy ha megválasztanák, azt a nagyprépost el is fogadná. Miklós Imre a találkozásuk alkalmával elmondta Kujáninak, hogy konkrét személyt nem kívánnak előre megnevezni, de Kujáni esetleges megválasztását nem tartják megfelelőnek annak előrehaladott kora miatt – Kujáni 71. életében járt ekkor. Habár természetesen tisztában vannak a nagyprépost vezetői képességeivel és eddig tapasztalt magatartásával. Azonban, ahogy Miklós cinikusan kifejtette: „Szeretné megkímélni Kujánit egy ilyen felelősségteljes és nagy erőt igénylő funkciótól, embertelenség volna tölünk, ha őt terhelnék egy ilyen helyzetben ezzel a nehéz feladattal”. Majd annak ellenére, hogy korábban közölte Kujánival, hogy konkrét elképzelésük nincs a helynök személyéről, kifejtette, hogy egy középkorú papot tartának megfelelőnek. Itt konkrét nevek említése nélkül, de erősen célozva Pataky Kornél csanádi püspöki irodaigazgatóra,⁶² Rozsáli Menyhért egri apostoli kormányzói helynökre, valamint – Kujáni feltételezése szerint – Szilas József szegedi rektorra utalt az elnökhelyettes. Azt is nyomatékosította, hogy a címzetes eliszi püspökké kinevezett, de az állam által el nem ismert Belon Gellért⁶³ címzetes bátmonostori apát, baja-belvárosi plébános megválasztása mindenképpen elfogadhatatlan lenne.⁶⁴

Ilyen előzmények után ült össze fél 10-kor a nagyprépost kastélyi szobájában a főkáptalani helynökválasztó-gyűlés, melyen Koszterszitz József látta el a jegyzőkönyvvezetői feladatokat. Egyértelmű volt, hogy az új főkáptalani helynök megválasztása teljesen másképpen fog lezajlani, mint legutóbb gróf Zichy Gyula érsek 1942-es halála után. Akkoriban az összeült kanonokok egyszerűen megválasztották Horváth Győző⁶⁵ addigi érseki általános helynököt, aki tüstént le is tette az esküt társai előtt. Azok közül a kanonokok közül, akik részt vettek az 1942. május 21-ei főkáptalani helynök-választáson, az 1961-esen már csak ketten voltak jelen: Kujáni Ferenc és Horváth Alajos, előbbi akkor bácsi főesperes, utóbbi idősebb mesterkanonok volt.⁶⁶ A Főszékesegyházi Káptalan 1961. október 4-i ülésének⁶⁷ elején Kujáni tájékoztatta kanonoktársait az Állami Egyházügyi Hivatal

⁶² Pataky Kornél (1920–1998): 1938-tól bencés novícius, a rákövetkező évben a Csanádi Egyházmegye kispapja. 1944-ben szentelték pappá Szegeden. 1949-től püspöki titkár, 1953-tól püspöki irodaigazgató. 1958-tól a Csanádi Székesegyházi Káptalan tagja, 1969-től nagyprépostja. 1975 elejétől gezi címzetes püspök és győri apostoli kormányzó, majd 1976 és 1991 között győri püspök. VICZIÁN JÁNOS: Pataky Kornél. In: MKL. X. Bp., 2005.

⁶³ Belon Gellért (1911–1987): 1934-ben szentelték pappá. 1959-től kinevezett eliszi címzetes püspök, ekkor nem szentelték fel. 1982-től felszentelt eliszi címzetes püspök és pécsi segédpüspök. VICZIÁN JÁNOS: Belon Gellért. In: MKL. I. Bp., 1993. 720. p.

⁶⁴ MNL. BKML. XXIII. 2. g. 11/1961. 1–2. p.; KFL. II. 1. h. 1. A káptalan 1945 utáni iratai: Kujáni Ferenc feljegyzései az 1961-es főkáptalani helynök-választásról. Sz. n.

⁶⁵ Horváth Győző (1867–1944): 1890-ben szentelték pappá, több tisztséget is betölt az Érseki Hivatalban, majd 1912-től martiropolisi címzetes püspökké és kalocsai segédpüspökké nevezték ki. 1930-tól Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye küldötte a Felsőházban. 1931-től nagyprépost és felsőházi tagja. TAKÁCS EMMA: Horváth Győző. In: MKL. V. Bp., 2000. 48–49. p.

⁶⁶ KFL. II. 1. a. (= Jegyzőkönyvek). 25. (= Főkáptalan, 1942–1943.) 0013.

⁶⁷ KFL. II. 1. a. 27. (= Főkáptalani jegyzőkönyv. 1946. január 18.–1973. február 13.) 1961. október 4-i főkáptalani helynökválasztás jegyzőkönyve.

elnökhelyettesének és osztályvezetőjének Szakács szobájában, az épületen belüli jelenlétéről, majd közölte velük, hogy az illetők kérésére a főkáptalani helynök megválasztása előtt csupán jelöltet nevezzenek meg, akinek megválasztásához az 1957. évi 22. tvr. szerint az állami hozzájárulást meg kell kapniuk. Ezt tudomásul véve a kanonokok a 20–25 perces I. tanácskozásuk után egyhangúlag Kujáni megválasztására tettek javaslatot, amiről a nagyprépost Miklós Imrét tájékoztatta. Erre az elnökhelyettes „megismételte az előbbieket, hozzátéve, hogy mi tiszteletben tartjuk a káptalan választási lehetőségét, a választás titkosságát, és ezért a testületre, elsősorban pedig a testület vezetőjére, a nagyprépostra bízunk, hogy bölcs belátással a megfelelő embert jelölje”.⁶⁸ Magyarán mondván Kujáni nem lehet semmiképpen főkáptalani helynök, jelöljenek mást.

Kujáni visszament emeleti szobájába, tájékoztatta társait a Miklós által elmondottakról, ekkor Gonczlik Kálmán éneklőkanonok II. tanácskozásukon Udvardy József⁶⁹ garábi címzetes apát, jánoshalmi esperes-plébános nevét vetette fel, akinek jelölését Bárd János segédpüspök, idősebb mesterkanonok is támogatta. Várkonyi Imre géderi címzetes prépost, az Actio Catholica országos igazgatójának nevét Kovács Vince ifjabb mesterkanonok hozta szóba. Ettől függetlenül ismételten egyhangú döntés született, hogy Kujánit támogatják a Főszékesegyházi Káptalan helynökévé történő megválasztáson, noha ekkorra már biztosak lehettek abban, hogy döntésüket nem fogják figyelembe venni. Ez mintegy az utolsó, kudarcra ítélt ellenállásuk volt az Állami Egyháziügyi Hivatallal szemben, ezzel quasi jelképesen jelezve, hogy innentől, amilyen döntés születik, ha meg is hozzák és el is fogadják, nem a tényleges valóságot fogja tükrözni. Nem mintha ez Miklósékat érdekelte volna. Vélhetően ezen lépésükkel a kanonokok saját lelkiismeretük nyugalalmát szerették volna fenntartani, mondván, hogy ők igazán mindent megtettek, amit lehetett. Kujáni lemenve Szakács földszinti szobájába, tájékoztatta az ott várakozókat újbóli egyhangú támogatásáról és az egyéb jelöltekről, akik ezt hallva Udvardyt támogathatatlanak, Várkonyit viszont esetleg megfelelőnek nevezték. Kujáni megválasztását újfent nem tartották helyénvalónak.⁷⁰

Kujáni társaihoz való visszaérkezését követően arra kérte őket, „hogy az ő személyétől most már tekintsenek el, miután megválasztás esetén, tisztségét nem gyakorolhatná”. Kujáni György véleménye szerint ez a tény onnan nézve sem volt különösebben rendkívülinek nevezhető, hogy nagybátyja elállt jelölésétől, mivel maga Kujáni Ferenc élete során soha nem volt karrieristának nevezhető, kezdetektől haláláig érvényes volt reá, hogy ha valamilyen pozíciót elnyert, azt messzemenőleg a legjobb tudása és képességei szerint igyekezett ellátni, gondosan odafigyelve a reá bízottakra, azonban törtető nem volt.⁷¹ Szakács Gyula főelőadó információi szerint a kiszivárgott hírek alapján végül Várkonyi és Szilas József a szegedi Teoló-

⁶⁸ MNL. BKML. XXIII. 2. g. 11/1961. 2. p.

⁶⁹ Udvardy József (1911–2000): 1936-ban szentelték pappá. Teológiai tanár, 1947-től érseki tanácsos, 1969-től tabborai címzetes püspök és csanádi apostoli kormányzó. 1975 és 1987 között csanádi püspök. DIÓS ISTVÁN: Udvardy József. In: MKL. XIV. Bp., 2009. 422. p.

⁷⁰ MNL. BKML. XXIII. 2. g. 11/1961. 2–3. p.; KFL. II. 1. a. 27. 1961. október 4. 2. p.

⁷¹ Kujáni György szíves szóbeli közlése. (Budapest, 2016. február 19.)

giai Főiskola rektora között dőlt el az, hogy ki legyen a főkáptalani helynök. A kanonokok soron következő III. tanácskozásukon 5:3 arányban Várkonyi megválasztására voksoltak Szilással szemben. Miután a nagyprépost újfent tájékoztatást adott a földszinti irodában, Miklós Imre kiállította az 1957. évi 22. tvr. értelmében Várkonyi megválasztásához az előzetes hozzájárulásról szóló iratot.⁷² Az ezt követő IV. tanácskozásán a Kalocsai Főszékesegyházi Káptalan tagjai 6:2 arányban Várkonyi Imrét főkáptalani helynök-ké választották meg Szilas József ellenében.⁷³ A választás jegyzőkönyve, mivel a szavazás hivatalosan Várkonyi megválasztásáról szólhatott, úgy fogalmaz, „hogy 8 közül 6 érvényes és 2 érvénytelen szavazattal, tehát egyhangúlag, ellenszavazat nélkül, dr. Várkonyi Imrét” választotta meg főkáptalani helynöknek a főkáptalan.⁷⁴ Azaz hivatalosan a nem Várkonyira leadott szavazatokat érvénytelennek kellett tekinteniük. A nyakatekert logika szerint tehát nem ellene szavaztak, csak másra. Figyelmen kívül hagyva tehát innen nézve is az egyházjogot, ami szerint a másra leadott szavazat is érvényes, még ha kisebbségben is van. A többség, így vagy úgy, még ha ugyan nyomásra is, de végül mégiscsak Várkonyira adta le voksát. Így lett a főegyházmegye mindeztidáig utolsó főkáptalani helynöke Várkonyi Imre. A választás az állam számára elfogadható végeredményéről a nagyprépost írásban tájékoztatta Miklós Imrét.⁷⁵ Szakács tudomása szerint Szilas nevét Kujáni vetette még fel a III. tanácskozáson, mondván, az illető szegedi pap is támogatható lenne az állam számára, végül azonban a záró szavazáson ő is Várkonyi mellett tette le voksát, noha Bárdhoz és Gonczlikhoz hasonlóan először még ellene szavazott. Szakács ezen megjegyzéséből úgy véljük, hogy a korábbiakban Kujáni tévesen értelmezhetette azt, hogy Szilas jelölt-ségére is utalhatott az elnökhelyettes. Horváth, Egerth, Szedlay, Kosztersitz és a nevét felvető Kovács mindkétszer Várkonyira szavazott.⁷⁶ A választás után fél órával Kujáni telefonon értesítette a Budapesten tartózkodó Várkonyit megválasztásáról, aki azt elfogadta, és jelezte, hogy másnap, október 5-én délelőtt 11 órára érkezik Kalocsára, hogy hivatalosan is letegye az esküt a Főszékesegyházi Káptalan előtt. A kanonokok ezt követően testületileg táviratban értesítették a szentszéki Államtitkárságot Várkonyi megválasztásáról, valamint latin nyelvű körrendeletben hozták nyilvánosságra:

„Notum reddimus Ven. et Hon. Clero Archidioecesis, nos hodierna die ad constituendum iuxta sacros canones Vicarium Capitularem convenientes Reverendissimum ac Clarissimum Dominum Drem Emericum Várkonyi sacerdotem Archidioecesis nostræ, præpositum tit. de Gedir seu Gédermonostor, directorem regnicolarem Actionis Catholicæ, Vicarium Capitularem elegisse. Cui propterea quilibet debitam obœdientiam ac reverentiam exhibere noverit ac teneatur.”⁷⁷

⁷² MNL. BKML. XXIII. 2. g. 11/1961. 2–3. p.; KFL. II. 1. a. 27. 1961. október 4. 2–3. p.

⁷³ MNL. BKML. XXIII. 2. g. 11/1961. 3. p.

⁷⁴ KFL. II. 1. a. 27. 1961. október 4. 3–4. p.; LAKATOS, 2009. 231. p.

⁷⁵ KFL. II. 1. a. 27. 1961. október 4. 2–4. p.

⁷⁶ MNL. BKML. XXIII. 2. g. 11/1961. 3. p.

⁷⁷ MNL. BKML. XXIII. 2. g. 11/1961. 3–4. p.; Vicarius Capitularis constitutus. In: *Főegyházmegyei hivatalos közlemények, 2701/1961.*

A megjelölt időpontban Várkonyi megjelent Kalocsán, ahol fogadására Sztrilich Károly érseki irodaigazgató jelent meg, röviddel később a kastélyi Szent Sebestyén-kápolnában letette a hivatali esküt majd táviratban értesítette erről a pápát.⁷⁸

Főkáptalani helynök-választás – Kalocsa, 1961. október 4.							
A.)	B.)	C.)	D.)	E.)	F.)	G.)	H.)
I.	Kujáni Ferenc	egyhangú támogatás					8
II.	Kujáni Ferenc	egyhangú támogatás	Udvardy József	0	Várkonyi Imre	0	8
III.	Várkonyi Imre	5	Szilás József	3			8
IV.	Várkonyi Imre	6	Szilás József	2			8
Főkáptalani helynöké megválasztott: Várkonyi Imre							

Magyarázat: A.) Tanácskozás fordulója; B.) Jelölt; C.) Szavazat (darab); D.) Jelölt; E.) Szavazat (darab); F.) Jelölt; G.) Szavazat (darab); H.) Jelenlévők száma (fő)

Várkonyi Imre egyházi és állami fogadtatása Kalocsán

Már talán az is jelzésértékűnek tekinthető, hogy nem a Főszékesegyházi Káptalan tagjai, hanem „csupán” az irodaigazgató, Sztrilich fogadta az október 5-én 11 órára Kalocsára megérkező új főkáptalani helynököt. Az, hogy Várkonyi megválasztása mennyire is volt kényszerűnek tekinthető, s a kanonokok lényegét tekintve csak beleegyeztek abba, ami ellen nem tudtak mit tenni, azt még ennél is inkább mutatják az aznap délutáni Grósz koporsóját érintő tevékenységek.⁷⁹

Grósz holttestét 5-én délután vitték át a főszékesegyházba, ahol felravatalozták. Az átszállítás előtt Várkonyi megbeszélést folytatott a kanonokokkal, hogy délután 3 órakor együtt mennek majd a ravatalhoz elvégezni a koporsónál a liturgikus teendőket. A főkáptalani helynök egy perccel a megbeszélés idő előtt érkezett a kastély Szentháromság tér (akkori nevén Szabadság tér) felőli kijáratához, és várta a kanonokokot, majd miután nem jött senki, bement a főszékesegyházba a ravatalhoz, ahol azt kellett tapasztalnia, hogy a kanonokok nélküle kezdték meg a szertartást. A szertartás után Kujánit magához rendelte, majd helytelenítve a kanonokok viselkedését a nagyrépost útján megróttá őket.⁸⁰

Várkonyi mint országosan ismert békepap a kalocsai aulába történő pozicionálását a különféle papi körök másképp és másképp fogadták. Az államhoz közeli békepapok természetesen örömmel, az úgymond az állam által „reakciónak” nevezett papok pedig egyáltalán nem örültek megválasztásának, leginkább hűvösen és tartózkodóan fogadták a kialakult helyzetet. „Legjobb, ha nem szólunk semmit, s várjuk a fejleményeket” –

⁷⁸ MNL. BKML. XXIII. 2. g. 11/1961. 4. p.; Uo. 12/1961. 1. p.

⁷⁹ MNL. BKML. XXIII. 2. g. 12/1961. 1. p.

⁸⁰ MNL. BKML. XXIII. 2. g. 12/1961. 1. p.; TÖRÖK, 1995. 339. p.

mondta Gyetvai. Belon Gellért, aki három paptársával a választás délutánján érkezett Kalocsára, csupán annyit mondott a Sztrilich-csel és Kujánival folytatott megbeszélése végeztével kissé cinikusan, utalva a választás szabadságára: „Mi választottuk, majd meglátjuk!” Nagy hévvel, túlzásoktól sem mentesen ennél még sokkal élesebben bírálta a választás eredményét a Várkonyival ugyancsak nem igazán szimpatizáló Szentmihályi Ferenc bácsalmási plébános káplánja, Varga Imre:⁸¹

„Megérdemli a sorsát az a sok vén kanonok Kalocsán. Nem mertek szólni, nem mertek tiltakozni a saját igazuk érdekében. Persze az ügy nincs még befejezve, mert a pápa úgysem fogja jóváhagyni Várkonyi megválasztását. Akkor lesz kitolva az ÁEH-val, ha Róma az ÁEH előtt is posszibilis embert fog kinevezni apostoli kormányzónak, s akkor kénytelenek lesznek elejteni Várkonyit.”⁸²

A kanonokok védelmében szóljon, hogy – amint olvasható részletesen az előzőekben – ők hiába mást, Kujánit akarták megválasztani, ahogyan a nagyprépost is végül ezt helyesen meg is látta, ha megválasztották volna őt, akkor sem tudta volna átvenni hivatalát, valakit pedig mindenképpen találni kellett, aki ha egyházzogilag nem is teljesen megkérdőjelezhetetlen módon, de át tudja venni az egyházkormányzat vezetését az érsekségben. Mint azt ma már tudjuk, az apostoli kormányzó tekintetében sem váltak valóra Varga káplán reményei, mert hiszen – mint ahogy lentebb szó is lesz róla – Bárd hiába nyert kinevezést XXIII. Jánostól, állami hozzájárulás nélkül nem vehette át az irányítást.

Szakács külön felsorolja Kovács Vince ifjabb mesterkanonokon kívül Mihályfi István kalocsa-eperföldi, Drozdik Ágoston vaskúti, Raffai István bácsbokodi és Pintér László bajai plébánost, akik kimondottan üdvözltek a választás eredményét.⁸³ Tölgyes Ferenc érseki tanácsos, egyike az utolsó Grósz által 1960-ban felszentelt papoknak, következőképpen jellemzi az érseket és a főkáptalani helynököt: „Grósz mint jóságos atya viszonyult papjaihoz, hívekhez. Várkonyi is tudott papjaival szimpatikus lenni, de volt összekoccanása öreg, tiszteletreméltó papokkal, akik nem voltak békepapok.”⁸⁴ Hesz Károly volt kastélyi gondnok másokhoz hasonlóan Várkonyinak többekkel való összetűzésére, konfliktusára emlékezett vissza, 1961-es hivatalba lépése kezdetétől.⁸⁵ Az ebben az évben 24 éves, már idézett Tölgyest Várkonyi Imre az aulába „statim” érseki iktatónak hívta be, azonban miután a fiatal pap közölte vele, hogy békepap semmiképpen nem akar lenni, a főkáptalani helynök nem erőltette tovább aulai kinevezését, egy

⁸¹ Szentmihályi Ferenc (1897–1973): Eredetileg Schneider Ferenc, 1921-ben szentelték a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye papjává. Varga Imre (1915–1984): 1940-ben szentelték a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye papjává.

⁸² MNL. BKML. XXIII. 2. g. 12/1961. 4. p.

⁸³ MNL. BKML. XXIII. 2. g. 12/1961. 3. p. Drozdik Ágoston (1910–1993): 1934-ben Bécsben szentelték a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye papjává. Pintér László (1900–1967): 1923-ban szentelték a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye papjává Bécsben.

⁸⁴ Tölgyes Ferenc levele Sági Györgynek. Veszprém, 2015. július 17.; Tölgyes Ferenc (1937–): 1960-ban szentelte pappá Grósz érsek. 1984-től érseki tanácsos.

⁸⁵ Hesz Károly szíves szóbeli közlése. (Kalocsa, 2010. július 22.)

évre rá Csátaljára, majd Borutára helyezte ki káplánnak. Várkonyi főkáptalani helynökségét Tölgyes az alábbi módon reflektálta 2015-ben: „A jó Isten engedte meg Várkonyi szereplését. Még a rosszban is van valami jó, csak mi földi szemmel ezt nem látjuk talán.”⁸⁶ Mindenesetre rendszerközeliségét senki sem vitathatja, illetve hogy egyházi karrierjében is nagy szerepe volt békepapi működésének. Dombay Ernő néhai aulistára hivatkozva Lakatos Andor pedig arról számolt be nekünk, hogy Várkonyitól a magyar állambiztonság is tartott, mivel azt rebesgették róla, hogy a szovjet titkosszolgálatnak is „dolgozott”.⁸⁷ Napjainkra Várkonyi emlékezete egy erősen vitatott személyt tükröz vissza, akinek lépései, döntései és cselekedetei gyakran nagyon nehezen – vagy egyáltalán nem – egyeztethetőek össze egy pap működésével. Ezek felsorolásától ezúttal azonban tartózkodnánk, elég, ha most csak említés szintjén Grósz érsek 1951. május 18-i le tartóztatásában játszott szerepét hozzuk fel példaként.⁸⁸ Beszélgetésünk során Kujáni Ferenc unokaöccse, Kujáni György, nagybátyja és Várkonyi személyét összehasonlítva azon a véleményen volt, hogy a nagyprépost kétségtelenül – már csak korából adódóan is – sokkalta nagyobb tapasztalattal rendelkezett, mint a megválasztott főkáptalani helynök. Várkonyi, mint fiatalabb – megválasztásakor 45 éves – pap azonban igen nagy ambícióval volt megáldva.⁸⁹

Szakács Gyula egyházügyi főelőadó Várkonyiról alkotott benyomásának alakulása mindenesetre mindenképpen figyelemre méltó. Grósz után Szakács számára úgy tetszett, hogy minden bizonnyal könnyebben tud majd Várkonyival együttműködni, mint korábban az érsekkel; noha nem vitatta, hogy „mint ember”, Grósszel is szót tudott érteni. Utóbbi alatt a Grószre jellemző barátságos mentalitásra utalhatott, mivel ahogyan a főkáptalan is fogalmaz megemlékező körlevelében:

„Nem merev parancsokat osztogatott, hanem a lélekhez akart férkőzni, hogy helyes cselekvésre bírja s így belső sugallatból tegye a jót, s kerülje a tilos dolgokat. Szívából eredő nyájassága mindenkit meghódított. Ez nem volt soha tettetett leereszkedés, hanem igazi szívjóság, ami megtalálta a kellő hangot a kisgyermekhez, az egyszerű emberekhez és a művelt egyénekhez, mert hiszen a szeretet nyelvét minden ember egyaránt megérti.”

⁸⁶ Tölgyes Ferenc levele Sági Györgynek. Veszprém, 2015. július 17.

⁸⁷ Lakatos Andor szíves közlése Dombay Ernő néhai aulistára hivatkozva. (Kalocsa, 2015. április 15.) Dombay Ernő (1922–2002): 1947-ben Grósz szentelte a Kalocsa-Bácsi Főegyházmege papjává. 1980 és 1990 között főszentszéki bíró, 1981-ben lett érseki irodaigazgató és titkár, 1990-ben irodaigazgató-helyettes. 1991-ben pápai kápláni címet kapott, 1984-től volt tiszteletbeli kanonok.

⁸⁸ LAKATOS ANDOR: 60 éve történt... (1951. május 18–19.); Kalocsa 2011. május 19. – Kalocsai Főegyházmegei Levéltár honlapja / Helytörténet, egyháztörténet / Grósz-emlékév. Online: <http://archivum.asztrik.hu> – 2016. január.

⁸⁹ Kujáni György szíves szóbeli közlése. (Budapest, 2016. február 19.)

Várkonyi kapcsán azonban az elhunythoz képest még nagyobb együttműködésre számított Szakács, jól tudva róla, hogy noha pap, de mégiscsak valamelyest közelebb áll a rendszerhez, mint Grósz állt valaha is.⁹⁰

A köztük lefolyt első tárgyalás október 6-án este fél 6-tól másfél órán át tartott, amit Szakács barátságos eszmecsereként jellemzett. Az egyházügyi főelőadó meglátása szerint ekkor sok minden a főegyházmegyéért érintő kérdésben hasonlóan vélekedtek. Külön kiemelte Szakács, hogy Gyetvai Péter működését Várkonyi sem túlzottan preferálta, de általánosságban az állami vezetők irányában mutatott kalocsai egyházi magatartást sem helyeselte. Kovács Vince ifjabb mesterkanonokot kiemelve a kanonokok közül, méltatta a főelőadó előtt. Nota bene, ekkor már tudta, hogy Kovács vetette fel nevét a főkáptalani helynök-választáson.⁹¹

Várkonyi bemutatkozó „programkörlevele”⁹²

Az újonnan megválasztott főkáptalani helynök első, a főegyházmegye papjaihoz és híveihez intézett október 5-én kelt körlevelének elején a megboldogult érsekről emlékezett meg, majd az Úr döntésébe való fájó, de szükséges belenyugváásra szólított fel mindenkit.

Ezt követően a *Codex Iuris Canonici*ben foglaltakra hivatkozva magyarázta illetve okolta meg, hogy a Főszékesegyházi Káptalannak minek alapján volt kötelessége átvenni a főegyházmegye vezetését és annak élére főkáptalani helynököt választani, mely következtében ő lett hivatott ideiglenesen átvenni az érsekség kormányrúdját.⁹³ Megjegyzi azt is, hogy ennek megtörténtéről az elvártak szerint a pápát is haladéktalanul értesítette.⁹⁴

„Mint olyan papja a Főegyházmegyénknak, aki 11 éven keresztül a kalocsai, majd később a szegedi hittudományi főiskolán az egyházjog tanára volt, pontosan tudom a kötelességeimet és jogaimat is. Szándékosan fordítottam meg a szavak szokásos sorrendjét. Elsősorban kötelességeket ismerek és csak azután a kormányzáshoz elengedhetetlen jogokat. [...] hálát kell adnom a mindenható Istennek, hogy lelki és fizikai erőimnek teljességében vagyok. Így hiszem, hogy a Főegyházmegye, a papság és a hívek, minden lelki szükségletét ki tudom elégíteni.”

A továbbiakban Várkonyi Imre elkövetkezendő kormányzása alappilléreinek mibenlétére tért át, annak „programját” vázolta fel. Ennek elején „mint Szentatyánk legkisebb fia” nyomatékosan hangsúlyozta XXIII. János pápa iránti tiszteletét, hűségét és szeretetét. Majd kifejezésre juttatta, hogy

⁹⁰ MNL. BKML. XXIII. 2. g. 12/1961. 2. p.; Megemlékezés elhunyt főpásztorunkról. In: *Főegyházmegyei hivatalos közlemények*, 2700/1961.

⁹¹ MNL. BKML. XXIII. 2. g. 12/1961. 2–3. p.

⁹² Káptalani helynök beköszöntője. In: *Főegyházmegyei hivatalos közlemények*, 2722/1961.; LAKATOS, 2009. 231. p.

⁹³ „Capitulum ecclesiae cathedralis, sede vacante, intra octo dies ab accepta notitia vacationis, debet Vicarium Capitularem qui loco sui diocesis regat et, si fructuum percipiendorum ei munus incumbat, oconomum unum vel plures fideles ac diligentes constituere.” *Codex Iuris Canonici*. 1917. Can. 432. 1. §. Online: <http://www.jgray.org/codes/cic17lat.html> – 2016. január.

⁹⁴ „Capitulum quantocius de morte Episcopi et deinde electus in Vicarium Capitularem de sua electione Sedem Apostolicam certiozem Faciant.” Uo. 4. §.

ő egy olyan papja a főegyházmegyének, aki annak valamennyi papját ismeri és közülük többeket maga is tanította korábban. Várkonyi kijelenti itt, hogy a *Caritatem pro caritate* szellemében szeretne kormányozni. Paptársainak támogatást ígér gondjaikban, és tőlük is ugyanezt várja el vezetése irányában.

A klérust követően Várkonyi a hívekkel való érintkezés fontosságára tért ki „programkörlevelében”, mivel ahogy fogalmazott: „A magas toronyból sokat lehet belátni, de érteni csakis a közvetlen tapasztalat által lehet.” Körlevele következő bekezdése a korabeli politikai propagandaszöveg tipikus fogalmait és stílusát tükrözi, leginkább ebben üt el egy hagyományos egyházi körlevéltől. Lerí a leírtakból, hogy szerzője amellet, hogy hazája iránti szeretetét is kifejezi, az állam felé is finoman szólva gesztust, más-képpen mondva pedig jó benyomást akar tenni, hogy a rezsim lássa jó előre róla, hogy együtt kíván vele működni és szerzője még a látszatát is kerülni akarja, hogy ne adj’ Isten „reakciós” vádakkal illessék a jövőben. Noha Várkonyi úgymond „haladó” beállítottsága enélkül is ismert volt az Egyházon belüli és kívüli berkekben egyaránt. Ezek az egyházi körlevélben szokatlan megfogalmazásban szereplő szövegek így hangzottak:

„Örülök annak, hogy egyre kiteljesülőbb formában fejlődik dolgozó magyar népünknek boldog földi élete. Hazánkban komoly erővel folyik a szocializmus építése. Szinte észrevétlenül új városok nőnek ki a földből. Hatalmas ipartelepek létesülnek. Százezrevel épülnek a boldog jövő legszebb biztosítékai, a családi fészkek. A mi hazánkban már ismeretlen ez a fogalom: munkanélküli. Nálunk nem lehet lerongyolódott és éhes embereket látni. Lelki szemeim előtt két hatalmas, erős, becsületos kezét látok átnyúlni az ország fölött, amelyek egymásba fonódnak és biztosítják az ország egész népének békéjét és előrehaladását. Ez a két erős kéz szimbóluma annak az egységnek, amely munkásságunk és a magyar föld dolgosa népe között az elmúlt évek folyamán kialakult és mind mélyebbé válik.”

Majd ennél a résznél próbált mint katolikus pap a keresztény értékekre is áttérni úgy, hogy az említett politikai propagandaszerű szövegbe fűzte be azokat:

„Ebben a szimbólumban ott látom főegyházmegyénk hívó katolikus embe-reinek, munkásoknak, dolgozó parasztoknak és az értelmiségieknek is összefogását. Ez biztosíték nekem arra, hogy a becsületos, a keresztény erkölcsi elveken felépülő közösségi munka átforgalmazza ugyan az önző embert közösségi emberré, de nem szünteti meg Istenbe vetett hitét és hűségét az Anyaszentegyházhoz és annak tanításához. Ezért hiszem, hogy városok, ipartelepek és családi fészkek építése mellett Főegyházmegyénk lelki és anyagi igényei is megfelelő kielégítést nyernek.”

Ezt követően Várkonyi főkáptalani helynök a közösségben nyugvó értékekre utalva, a család és a gyermekek fontosságát hangsúlyozta, elítélve az individualizmuson nyugvó emberi gondolkozást, azaz az egyéni javakra törekvést a felsoroltakkal szemben. „A közösségi ember a kinyilatkoztatás igazságain keresztül nemcsak önmagát látja, hanem igenli a javak igazságos elosztását.” Majd Várkonyi főkáptalani helynök az emberek közötti egyenlőség fontosságát mellett tette le itt voksát, valamint kijelentette, hogy

minden ember munkája ugyanolyan fontos, jellegük mibenléte, hogy szellemi vagy fizikai, innen nézve lényegtelen. Ezután a főkáptalani helynök a béke mellett tört lándzsát azzal, hogy elítélte a háborúskodást, mondván: „Az emberiség elleni legsúlyosabb bűnnek tartom, ha valaki az Isten nagy adományát, az emberi értelem által felfedezett és az emberiség javára felhasználható találmányokat az emberiség pusztítására akarja felhasználni!”

Körlevele végén Várkonyi Imre a korszakban természetesnek vehető módon hazája, pontosabban pedig az állam iránti hűségét hangoztatta, és mindenkit biztosított:

„Tisztelnél fogva, Isten előtti teljes felelősségem tudatában örködni fogok, hogy T. Testvéreim és a hívek is megtartsák hazánk törvényeit és semmiféle irrealitás, semmiféle ábránd, semmiféle a nép lelkének és anyagi jólétének veszélyeztetését akaró idegen és gonosz érdek szolgálatába ne szegődjenek.”

Grósz József érsek temetése

Mint fentebb már említve volt, Grósz érsek holttestét először a kastély Szent Sebestyén kápolnájában ravatalozták fel. A gyászjelentést Kujáni nagyprépost fogalmazta meg, majd engedélyezésre bemutatta Szakácsnak, aki kiegészítette azt „az Opus Pacis elnöke” titulussal.⁹⁵ A hívek október 4-től róhatták le kegyeletüket a megboldogult előtt. Szakács egyháziügyi főelőadó jelentésében rosszalóan nyilatkozott arról, hogy milyen nagy létszámban keresték fel a halottat, különösen szembetűnő és aggasztó volt számára a fiatalok nagy száma, éppen ezért felhívta a kalocsai és környéki iskolaigazgatók figyelmét, hogy valamilyen szinten korlátozottabb legyen az ifjúságnak az elhunyt érsekhez történő áramlása.⁹⁶

Kujáni és Sztrilich jelezték neki, miszerint több üzemből is kérték, hogy segítsenek elérni az állami vezetésnél, hogy a temetés idejére függeszszék fel a munkát, hogy minél többen megjelenhessenek azon. Előre várhatóan a kérés nem talált meghallgatásra, ahogyan egy pedagógusnő kérése is egyenesen meglepte Szakácsot, aki azzal fordult hozzá, hogy remélhető-e, hogy csakúgy, mint 1942-ben Zichy érsek temetésekor, most is tanítási szünetet rendelnek el, hogy részt vehessenek a főpásztor búcsúztatásán? Állami szemszögből nézve Szakács elégedetten nyugtázta, hogy október 5-én már az ő ügyködése következtében kevesebben keresték fel a ravatalt.⁹⁷

A püspöki kar tagjai közül egyesek már október 5-én megérkeztek. Cserhádi József pécsi káptalani helynök már délelőtt Kalocsára érkezett, Hamvas Endre csanádi püspök délután, Dudás Miklós hajdúdorogi görögkatolikus püspök a késő esti órákban érkezett 2-2 fős kíséretével.⁹⁸ Az ok-

⁹⁵ MNL. BKML. XXIII. 2. g. 10/1961. 2. p.

⁹⁶ MNL. BKML. XXIII. 2. g. 10/1961. 1. p.

⁹⁷ MNL. BKML. XXIII. 2. g. 1–2. p.

⁹⁸ Cserhádi József (1914–1994): 1940-ben Rómában szentelték pappá. 1961 és 1964 között pécsi káptalani helynök, majd melzi címzetes püspök és pécsi apostoli kormányzó 1969-ig, ekkortól 1989-es nyugalomba vonulásáig pécsi püspök. VICZIÁN JÁNOS: Cserhádi József. In: MKL. II. Bp., 1996. 419–420. p. Dudás Miklós O.S.B.M. (1902–1972): 1921-ben lépett a bazilita rendbe, 1927-ben szentelték pappá. 1933-tól a bazilita magyarországi ágának volt a főnöke. 1939 és 1975 között a Hajdúdorogi

tóber 6-i temetés kezdete előttig Brezanóczy Pál egri apostoli kormányzó, Kovács Vince váci apostoli kormányzó és Endrey Mihály egri segédpüspök kivételével minden magyar főpap Kalocsán tartózkodott.⁹⁹ Ők betegség, esetleg külföldi tartózkodás miatt nem tudtak megjelenni, ezért helynökekkel képviseltették magukat. Továbbá érthető okok miatt nem jelenhetett meg Mindszenty József bíboros sem. A gyászszerartáson részt vettek a ferences, bencés és piarista szerzetesrendek¹⁰⁰ és a Szent István Társulat képviselői, továbbá egyházi lapok és folyóiratok küldöttségei: az *Új Ember* részéről Péntes Balduin, Saád Béla és Ijjas Antal, a *Vigiliától* pedig Mihelics Vid.¹⁰¹ A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye papságának nagy része, kb. 150 pap is jelen volt a főszékesegyházban. A gyászolók között volt Sághy Elek szentfülöpi címzetes apát is. Az államot Olt Károly az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke, Miklós Imre, annak elnökhelyettese és Csala László a hivatal osztályvezetője képviselte. A Kalocsai Városi Tanács VB. nevében megjelent a szerartáson Kriston Ferenc elnök.¹⁰² Szakács Gyula

Görögkatolikus Egyházmegyéjét vezette püspökként, 1944-től a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegyéjét és a Miskolci Exarchátust apostoli kormányzóként. PIRIGYI ISTVÁN: Dudás Miklós. In: MKL. II. Bp., 1996. 717–718. p.

⁹⁹ Kovács Vince (1886–1974): 1910-ben szentelték pappá. 1933-ban lett a Váci Székesegyházi Káptalan tagja. 1940-től zarái címzetes püspök és váci segédpüspök, 1942-től káptalani helynök, 1953 és 1959 között általános püspöki helynök, végül pedig 1959 és 1969 között váci apostoli kormányzó. VICZIÁN JÁNOS: Kovács Vince. In: MKL. VII. Bp., 2002. 293–294. p. Endrey Mihály (1905–1977): 1928-ban szentelték pappá. A harmincas években a váci püspöki aulán szolgált. 1946-tól volt tiszteletbeli kanonok, 1948-tól az Actio Catholica országos igazgatója. 1950-től barátai címzetes püspök és egri segédpüspök, 1957 és 1958 között esztergomi apostoli kormányzó, majd 1972-től pécsi segédpüspök, végül pedig haláláig, 1975-től váci püspök. VICZIÁN JÁNOS: Endrey Mihály. In: MKL. III. Bp., 1997. 104–105. p.

¹⁰⁰ Sík Sándor költő, tartományfőnök másodmagával jelent meg. A magyar bencések élén ekkor Legányi Norbert főapát állt, a ferencesek vezetője Váradi Béla tartományfőnök volt.

¹⁰¹ Péntes Balduin O.S.B. (1910–1980): Eredetileg Péntes József, 1930-ban lépett a bencés rendbe, az ünnepélyes fogadalmat 1935-ben tette le, pappá a rá következő évben szentelték. 1945-től haláláig az *Új Ember* alapító főszerkesztője volt. VICZIÁN JÁNOS: Péntes Balduin József. In: MKL. X. Bp., 2005. Saád Béla (1905–1993): 1945-től volt az *Új Ember* munkatársa, 1957-től 1970-es nyugdíjazásáig felelős szerkesztője. VICZIÁN JÁNOS: Saád Béla. In: MKL. XI. Bp., 2006. Ijjas Antal (1906–1980): Eredetileg Jankovits Antal, a *Magyar Nemzet* cikkírója és alapításától az *Új Ember* munkatársa, 1957-től 1966-os nyugdíjazásáig főmunkatársa, ezután haláláig cikkírója. VICZIÁN JÁNOS: Ijjas Antal. In: MKL. V. Bp., 2000. Mihelics Vid Béla (1899–1968): Belépett a ciszterci rendbe, de 1918-ban ki is lépett. 1934 és 1940 között a *Katolikus Szemle* felelős szerkesztője, majd 1945 és 1947 között az *Új Ember* helyettes szerkesztője. 1947-ben országgyűlési képviselővé választották a Demokrata Néppárt színeiben. 1949-től az *Új Ember*, 1949 és 1963 között a *Vigilia* főmunkatársa, majd haláláig felelős szerkesztője. TAKÁCS EMMA: Mihelics Vid Béla. In: MKL. IX. Bp., 2004.

¹⁰² Olt Károly (1904–1985): 1929-ben csatlakozott a munkásmozgalomhoz. 1945 és 1967 között nemzetgyűlési, majd országgyűlési képviselő volt. 1947 és 1949 között népjóléti miniszter, 1950 és 1956 között pedig pénzügyminiszteri posztot tölt be a kormányban. 1949-ben rövid ideig az országgyűlés elnöke, 1949–1950-ben az Elnöki

becslése szerint 2800–3000 hívő búcsúzott az érsektől, köztük a budapesti Széher úti Ferenc Kórháztól (ma: Szent Ferenc Kórház) 12 fő érkezett. Ez a létszám, mind a megjelent papoké és híveké alulmúlták azt, amire azt megelőzően Szakács elmondása szerint a kanonokok számítottak. A papi békemozgalmat Beresztóczy Miklós, a Katolikus Bizottság főtitkára, valamint Horváth Richárd és Mihácsi József képviselték.¹⁰³

Az előre megbeszéltek szerint Kovács Sándor szombathelyi püspök helyett Hamvas Endre csanádi püspök mondta a gyászbeszédet, méltatva Grósz József több évtizedes szolgálatát. A gyászszentmisét az állami rosszallás ellenére végül Shvoy Lajos székesfehérvári püspök celebrálhatta.¹⁰⁴ Állami kérésre a szertartás során díszpárnára helyezték ki az érsek állami kitüntetését. (A Magyar Népköztársaság Zászlórendje II. fokozatát kapta.) A gyászszertartást követően a koporsót a főszékesegyház altemplomában lévő érseki kriptába átvive helyezték végső nyugalomra az elhunytat. A temetést követően a megjelent püspökök Hamvas Endrét választották a püspöki kar elnökévé – továbbra is a hercegprímás akadályoztatása miatt.¹⁰⁵

Az új püspökkari elnök 1961. október 7-i körlevelében következőképpen emlékezett meg az elhunyról:

„Alázatos lélekkel álltunk meg a halott érsek koporsójánál, és visszaemlékeztünk az élőre, akit 52 esztendeje ismertünk, szerettünk és tiszteltünk. Az emlékezés szemével láttuk a bécsi Pazmaneum okos növendékét, aki

Tanács titkára, 1957 és 1961 között tagja, 1956 és 1959 között a Kádár-kormány titkárságvezetője, valamint 1956-tól 1961-es nyugdíjazásáig az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke. VICZIÁN JÁNOS: Olt Károly. In: MKL. IX. Bp., 2004. 1002. p. Kriston Ferenc 1959–1969 között állt a kalocsai tanács élén.

¹⁰³ MNL. BKML. XXIII. 2. g. 10/1961. 2. p.; KFL. I. 1. c. 2596/1961.; LAKATOS, 2009. 231–232. p. Beresztóczy Miklós (1905–1973): Eredetileg Bartmann Miklós, 1928-ban szentelték pappá. 1929-től az esztergomi aulában dolgozik. 1939 és 1947 között a Vallás- és Közoktatási Minisztérium I. (katolikus) ügyosztályának miniszteri tanácsosa, végül osztályfőnöke. 1948-ban bebörtönözték, 1950-ben rövid ideig esztergomi főkáptalani helynök, 1951 és 1956 között általános helynök. 1950 és 1956 között az Országos Béketanács Katolikus Bizottságának szervezője és elnöke, majd 1957-től főtitkára. 1953 és 1973 között volt országgyűlési képviselő, 1961-től haláláig az országgyűlés alelnöke. VICZIÁN JÁNOS: Beresztóczy Miklós. In: MKL. I. Bp., 1993. 768. p. Horváth Richárd Pál (1906–1980): 1923-ban lépett a ciszterciek közé, az ünnepélyes fogadalmat 1930-ban tette le, ezt követően szentelték pappá. 1948-ban kilépett a rendből, s az Esztergomi Főegyházmegye papja lett, az esztergomi Főszékesegyházi Káptalan tagja. 1950-ben fogalmazta meg a magyar katolikus békemozgalom elveit. 1954-ben lett az Országos Béketanács Katolikus Bizottságának főtitkára. 1958 és 1980 között országgyűlési képviselő. 1963-ban a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának is tagja lett. VICZIÁN JÁNOS: Horváth Richárd Pál. In: MKL. V. Bp., 2000.

¹⁰⁴ Török József Grósz életrajzában Kovács Sándort tüntette fel, mint a gyászszertartás levezenylőjét, valójában őt a szentbeszéd megtartására kérték fel, de azt végül nem vállalta, így Hamvas tartotta meg, akit korábban még a temetési szertartás lebonyolítására kértek fel. A gyászmisét Shvoy Lajos végezte. Vö.: TÖRÖK, 1995. 339. p.; MNL. BKML. XXIII. 2. g. 9/1961. 1–2. p.; KFL. I. 1. c. 2596/1961.

¹⁰⁵ MNL. BKML. XXIII. 2. g. 10/1961. 2–3. p.

osztályának elsője volt, a győri irodaigazgatót, majd segédpüspököt, a szombathelyi egyházmegye apostoli kormányzóját, később megyésfőpásztorát, s végül a kalocsa-bácsi főegyházmegye érsekét, a csanádi egyházmegye metropolitáját, aki 18 esztendőn át többször vezette a magyar Püspöki Kart olyan nehéz időkben, amikor nagy bölcsességre volt szükség a vezetéshez. [...] A nagy fordulat idején nem tétovázott, hanem tüstént megértette feladatát és átvezette a magyar katolikus egyházat az új időkbe. Tárgyalásokat irányított egyházi részről, amelyeken mindig kicsendült a kettős szempont: egyháznak hű szolgája és hazájának becsületes fia akart maradni. [...] S ennek kapcsán tevéleges munkálója volt a békének is. A Szentatya békenyilatkozatai mindig örömet hoztak számára és sokszor volt szerény, de határozott hangadója a békeszózatoknak.”¹⁰⁶

Egyházügyi főelőadói észrevételek a főkáptalani helynök működésének első hónapjáról

Mint Szakács 1961. október 11-én kelt Várkonyi Imre kezdeti működéséről írt jelentéséből kiolvasható, akkor rendkívül optimistán tekintett állami szempontból az elkövetkező időkre.¹⁰⁷ Ahogy a korszakban annak lennie kellett, Várkonyi főkáptalani helynöknek új tisztségre történő megválasztása után államesküti kellett tennie, hogy az állami vezetés szemében teljesen legitimé váljon működése. Az eskütételre 1961. november 16-án, csütörtökön Kecskeméten került sor, ahol azt Dallos Ferenc a Bács-Kiskun Megyei Tanács VB. elnöke előtt tette le.¹⁰⁸ Az állam részéről az eseményen jelen volt még Csala László, az Állami Egyházügyi Hivatal osztályvezetője, valamint Szakács Gyula megyei egyházügyi főelőadó, miniszteri biztos. Várkonyi az eskütételre Antal Géza főkáptalani helynöki személyi titkár, valamint Sztrilich Károly érseki irodaigazgató és érseki tanácsos kíséretében érkezett. A megyei Katolikus Békebizottságot annak elnöke, Oláh Károly tiszteletbeli kanonok, esperes-plébános és a bizottság titkára, Bagó István esperes-plébános képviselte.¹⁰⁹

Az ezt megelőző napon, november 15-én kelt jelentésében Szakács az októberiekhez képest már sokkal borúlátóbban tekintett a Grósz utáni kezdeti időszakra. Mert ugyan abban biztos volt, hogy mint papi személy, Várkonyi a fennálló rendszerhez sokkal inkább hűséges, mint Grósz valaha is lett volna, de ennek ellenére saját egyházügyi főelőadói munkájának az ahhoz képesti nehezebbé válásáról számolt be. A nehézségek okát abban látta, „hogy Grósz érseknél és a vele való tárgyalásokkor tiszták voltak a frontok: tudtam, kik az ő emberei, körülbelül tudtam, kik tartoznak hozzánk, egyáltalán tudtam és tudtuk, kiktől mit várhatunk, kit hova sorolhatunk. Várkonyi esetében a helyzet bonyolultabbá vált. Amennyire ez idő alatt tapasztalhattam, ő a középutas példányok típusa.”¹¹⁰

Várkonyi megválasztását követően az ügynevezett „reakciós” papok erősen tartottak attól, hogy elmozdításra fog kerülni Sztrilich Károly érseki irodaigazgató. Ezt azonban utóbbi is határozottan cáfolta, mondván, a

¹⁰⁶ KFL. I. 1. c. 2596/1961.

¹⁰⁷ MNL. BKML. XXIII. 2. g. 12/1961. 2. p.

¹⁰⁸ KFL. II. 1. a. 27. 1961. október 4. Melléklet.

¹⁰⁹ Letette az állami esküt a kalocsai főegyházmegye új főpásztora. In: *Petőfi Népe*, 1961. november 17. 3. p.

¹¹⁰ MNL. BKML. XXIII. 2. g. 13/1961. 1. p.

főkáptalani helynök nem tudja az irodaigazgatót leváltani jogszerűen, csak a megyés főpásztor. Mivel az jelen esetben nem volt, így az új érsek hivatalba lépéséig mindenképpen Sztrilich volt hivatott ellátni feladatait továbbra is. Ugyan állami részről Sztrilichet nem tartották „reakciónak”, de azért attól is olyan távol állt, hogy „haladónak” nevezhessék, mint Makó Jeruzsálemtól.¹¹¹ Mindenki előtt köztudott volt, hogy már hosszú ideje jó viszonyt ápolt Grósz érsekkel, s annak egyik fő bizalmasának számított. Szakács kelletlenül vette tudomásul, hogy a bő egy hónap alatt, mióta Várkonyi átvette a főegyházmegye kormányrúdját, bizalmi szerepe a főkáptalani helynök számára is megmaradt, ő számított legfőbb bizalmasának és tanácsadójának. A „reakciós” papokkal szemben az államhűek nem örültek igazán Sztrilich maradásának. Várkonyi személyi döntései terén Szakács minduntalan tapasztalta Sztrilich jelenlétét. Több ízben a főkáptalani helynök is úgy indokolta döntését, hogy „megegyezik véleményem az irodaigazgató úréval”.¹¹² Onnan nézve, hogy Sztrilich-csel ellentétben Várkonyi hosszú idő óta gyakran a főegyházmegyén kívül tevékenykedett, nem oly meglepő, ha a helyi viszonyokkal jobban tisztában lévő Sztrilich véleményére adott. Érthető, hogy ez állami szemszögből nem volt túlzottan üdvözlendő, viszont Várkonyi személyére nézve ez mindenképpen pozitívum, hogy amennyiben tisztában volt azzal, hogy más esetleg jobban átlátja a helyi dolgokat, legalábbis főkáptalani helynöki működése kezdetekor, amíg bele nem szokik új hivatalába. Az 1963. év elején is megemlíttette egy jelentésében Szakács, hogy Várkonyi „működése első feléve tájékozódással, viszonylagos népszerűsítészerzéssel és tervezéssel telt el”.¹¹³

Gyetvai Péter gazdasági ügyekben vitt szerepe Várkonyi hivatalba lépését követően ugyan változott, de a pénzügyi és gazdasági témájú javaslatok továbbra is tőle eredtek, csupán Sztrilich terjesztette Várkonyi elé azokat.¹¹⁴

A kanonokok közül Kovács Vince került a főkáptalani helynökhöz legközelebb, rajta kívül Mihályfi kalocsa-eperföldi plébános is újdonsült kalocsai barátai közé tartozott. Udvardy József jánoshalmi esperes-plébánosról ugyancsak rendszeresen pozitívan nyilatkozott Várkonyi, ami tekintve, hogy Gonczlik kanonok jelöltjeként az egyik főkáptalani helynök-aspiráns volt, akit Miklós Imre nem megfelelőnek nevezett, újfent nem igazán nyerte el az egyházi főelőadó tetszését, de tenni nem tehetett ellene, Udvardyt Várkonyi már hosszú ideje barátjának tartotta, s mint szegedi professzornak, tehetségét és tudását elismerte.¹¹⁵

Az is szembeütő volt Szakács számára, hogy „az új helynök a »még el nem kötelezett« papokat tekintve kormányzása alatt a jövő embereinek”.¹¹⁶ Szembeötlő volt a főelőadó számára Várkonyi és Bárd kapcsolata is. Mint utóbb tudvalevő, Bárd volt az egyike azoknak a kanonokoknak, akik nem támogatták az Actio Catholica igazgatójának megválasztását főkáptalani helynöké. A két pap között a hangulat folyamatosan feszült volt, egy ízben

¹¹¹ MNL. BKML. XXIII. 2. g. 12/1961. 4. p.

¹¹² MNL. BKML. XXIII. 2. g. 13/1961. 2. p.

¹¹³ MNL. BKML. XXIII. 2. g. 25/1963. 12. p.

¹¹⁴ MNL. BKML. XXIII. 2. g. 13/1961. 3–4. p.

¹¹⁵ MNL. BKML. XXIII. 2. g. 13/1961. 2–3. p.

¹¹⁶ MNL. BKML. XXIII. 2. g. 13/1961. 3–4. p.

Bárd János indulatosan Várkonyi fejéhez is vágta, hogy „ne felejtse el helynök úr, hogy nem egyhangúan választottunk meg káptalani helynök-ké”. Az is nehezítette és bonyolította a helyzetet, hogy míg a főkáptalani helynök, Várkonyi, áldozópapi minőségben vezette a főegyházmegyét, addig Bárd János segédpüspök, felszentelt püspök is volt. Innen nézve Várkonyi, onnan pedig Bárd volt a magasabb rangú személy. Várkonyi Imre nem egyszer szóvá is tette, hogy Bárd „dirigál” a különböző egyházi rendezvények alkalmával, és még az ebédlőben is ő ül az asztalfőn.

Várkonyi a helyi és megyei békemozgalmi papi vezetőkkel való kapcsolat elmélyítését továbbra is fontosnak tartotta, s ígéretet tett Szakácsnak, hogy figyelemmel fogja kísérni azok munkáját.¹¹⁷

Sikertelen apostoli kormányzói kinevezés

1961. november 20-án, hétfőn kapta kézhez Bárd János kalocsai segédpüspök, ulpianai címzetes püspök Amleto Giovanni Cicognani¹¹⁸ bíboros államtitkár neki címzett latin nyelvű táviratát, melyben arról értesítette a püspököt, hogy a pápa őt nevezte ki a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye apostoli kormányzójává. Ezzel párhuzamosan Várkonyi is erről szóló táviratot kapott, amit azonban a főkáptalani helynök fővárosi tartózkodása miatt csak később olvashatott személyesen.¹¹⁹

Másnap, 21-én Bárd telefonon értesítette Hamvas Endrét kinevezéséről mint a püspöki kar elnökét. Továbbá arra kérte, hogy tegye meg a szükséges lépéseket az Állami Egyházügyi Hivatal irányában. Várkonyi távollétében Sztrilich irodaigazgató bontotta fel a neki címzett levelet, és az abban foglaltakról is tájékoztatta Hamvas Bárd. Várkonyinak pedig a déli órákban telefonon adott tájékoztatást az irodaigazgató arról, hogy Bárd de iure előző estétől a főegyházmegye apostoli kormányzója.¹²⁰

Időközben Hamvas maga és Bárd nevében telefonon bejelentkezett 25-én szombat délelőttre Prantner Józsefhez,¹²¹ az Állami Egyházügyi Hivatal új elnökéhez. Mivel azonban csak az elnök titkárnőjével tudott beszélni, nem mondta meg a kihallgatás kérésének okát, így az állami vezetésnek továbbra sem volt tudomása a kinevezésről, ők csak fél 2 tájban értesültek erről, amikor is Prantner telefonon jelezte Hamvasnak, hogy szombaton csak őt fogadja. Prantnerék feltehetően Várkonyitól értesülhettek végül Bárd kinevezéséről, mivel a jelek arra utalnak, hogy sem Hamvas, sem Bárd, sem pedig Sztrilich nem tárcsázta ismét az Állami Egyházügyi Hiva-

¹¹⁷ MNL. BKML. XXIII. 2. g. 13/1961. 6–7. p.

¹¹⁸ Amleto Giovanni Cicognani (1883–1973): 1905-ben szentelték pappá Faenzában. 1933-tól Laodicea in Phrygia címzetes érsekeként lett az Amerikai Egyesült Államok apostoli delegátusa. A pápa 1958-ban kreálta bíborossá, majd ezt követően a római Kúrián szolgált tovább. 1961 és 1969 között szentszéki államtitkár, 1972-től haláláig bíboros dékán.

¹¹⁹ MNL. BKML. XXIII. 2. g. 14/1961. 1. p.; vö. LAKATOS, 2009. 231. p.

¹²⁰ MNL. BKML. XXIII. 2. g. 14/1961. 2–3. p.

¹²¹ Prantner József (1911–1975): 1933-tól vett részt a munkásmozgalomban. 1951 és 1955 között az Állami Egyházügyi Hivatal alosztályvezetője, 1955-ben az Országos Béketanácsban a papi békemozgalom titkára, 1961 és 1971 között az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke, 1968-tól államtitkári minőségben. VICZIÁN JÁNOS: Prantner József. In: MKL. XI. Bp., 2006. 246. p.

talt. Várkonyi Imre, hogy tisztán lássa helyzetét, 22-én visszautazott Kalocsára. A csanádi püspök Bárdot másnap, 23-án délelőtt értesítette a szombati nappal kapcsolatos változásról.¹²²

Szakács Gyula 22-én délután érkezett meg Kalocsára, és 5 órától két óráig keresztül tárgyalt Várkonyival. Várkonyit ugyan elmondása szerint váratlanul érte a kinevezés híre, de egyáltalán nem lepte meg, hogy XXIII. János Bárdot tette meg apostoli kormányzóvá. Az egyértelmű volt, hogy az Apostoli Szentszék nem kívánja – amúgy teljesen jogosan – figyelembe venni az 1957. évi 22. tvr.-ben foglaltakat, mivel ez sértette a pápa apostoli kinevezési jogát püspökök és apostoli kormányzók tekintetében. Várkonyi Bárd János kinevezése kapcsán azt sem tekintette meglepőnek, hogy Bárd lett kijelölve, mivel az volt az általános korabeli szokás, hogy ha van felszentelt püspök egy egyházmegyében, akkor azt teszik meg *vacantia sedis* idején apostoli kormányzónak.¹²³

Bárd a kettejük közötti ellentét dacára tiszteletben tartotta Várkonyi Imre személyét olyannyira – és erről a főkáptalani helynök is elismerően nyilatkozott –, hogy nem tett semmit Várkonyi Kalocsára való visszatéréséig, a Főszékesegyházi Káptalant sem hívta össze, s így be sem mutatta hivatalosan kinevezését – csupán Kujáni nagyprépost tudott arról –, azaz de facto nem vette át a főegyházmegye vezetését. Várkonyi a segédpüspököt szobájában kereste fel, ahol a kettejük közötti viszony ismeretéhez képest szokatlanul szívélyes légkörben zajlott a diskurzus. Bárd tartózkodó magatartását a fentebb már említett törvény erejű rendelettel indokolta, mondván, mielőtt gyakorlatban is átvenné a főegyházmegye vezetését, tisztán szeretné látni, hogy az állam hozzájárul-e ahhoz.¹²⁴ Ellenkező esetben az újonnan kinevezett apostoli kormányzó hiába vette volna át hivatalát, ha az állam nem tekintette volna legitimnek – az amúgy egyházjogilag legitim – működését, helyzete ellehetlenedett volna. Lényegében másképpen, mint mondjuk Badalik vagy Pétery püspökök esetében,¹²⁵ de akadályoztatva lett volna munkájában, így tehát nem tudott volna kormányozni.

Várkonyi a Szakáccsal folytatott tárgyalás során helytelenítette Hamvas módszerét, azaz, hogy nem előbb tájékoztatta az Állami Egyházügyi Hivatalt a szituációról, és csak utána kért időpontot kettejüknek, magának és Bárdnak Prantnerhez. Szakács pedig annak a rosszallásának adott han-

¹²² MNL. BKML. XXIII. 2. g. 14/1961. 3. p.

¹²³ MNL. BKML. XXIII. 2. g. 14/1961. 3–4. p.

¹²⁴ MNL. BKML. XXIII. 2. g. 14/1961. 4–5. p.

¹²⁵ Badalik Bertalan O.P. (1890–1965): Eredetileg Badalik Sándor, 1908-ban lépett a domonkos rendbe, az egyszerű fogadalmat 1909-ben tette le. 1914-ben szentelték pappá. 1934 és 1938 között az osztrák-magyar domonkos rendtartomány tartományfőnöke, majd 1938-tól a helyreállított önálló magyar rendtartomány tartományfőnöke. 1946-ban lett az Actio Catholica országos elnöke, a budapesti rendház perjele. 1949-től haláláig veszprémi püspök, de 1957-től akadályoztatva volt püspöki funkciói gyakorlásában, egyházmegyéjéből internálták. VICZIÁN JÁNOS: Badalik Bertalan Sándor. In: MKL. I. Bp., 1993. 510. p. Pétery József (1890–1967): Eredetileg Petró József, 1912-ben szentelték az Egri Főegyházmegye papjává. 1938 és 1942 között volt az egri Főszékesegyházi Káptalan tagja, majd 1942-től haláláig váci püspök. 1953-tól akadályoztatva volt püspöki feladatainak ellátásában. VICZIÁN JÁNOS: Pétery József. In: MKL. X. Bp., 2005. 906. p.

got, hogy a Rómából érkezett üzeneteket nem mutatták be neki az intézkedések előtt. Ebben Sztirilichen kívül a kalocsai posta és az azt kézbesítő postás mulasztását hangoztatta, ugyanis korábban Szakács jelezte irányukban, hogy Grósz halálát követően sem változik a bevett szokás, miszerint a külföldről érkező küldeményeket először az egyháziügyi főelőadónak kell eljuttatni. Az irodaigazgatót a főkáptalani helynök jelenlétében marasztalta el, mondván hogy mulasztást követett el, amiért nem tudatta vele kellő módon a beérkezett híreket, holott első dolgának kellett volna lennie, hogy amint Bárdtól értesül a kinevezésről, arról őt vagy hivatalát tájékoztassa.¹²⁶

Szakács és Várkonyi is azt tartotta volna üdvösnek, ha egyelőre minél kevesebben értesülnek Bárd apostoli kormányzói kinevezéséről. Ennek ellenére mire Várkonyi november 22-én hazatért Kalocsára, már széltebenhosszában beszéltek a városban Bárd püspök kinevezéséről, annak ellenére, hogy Bárd – miként a fentiekben beszámoltunk róla – azt nem hozta nyilvánosságra. Várkonyi az indiszkrécióért nem is Bárdot, hanem Kujánit tartotta felelősnek. Aki ugyan hivatalosan csakugyan még a kanonokoknak sem hozta tudomására a pápa döntését; azonban november 21-én, kedd délelőtt fogadta Bökényi Miklós nyugalmazott plébánost, aki nagy „fecsegő” hírében állt.¹²⁷ Bökényi volt az, aki Kujáninál „valamilyen módon hozzájutott a már lefordított távirati szöveghez”. Ugyan Várkonyi nem vádolta meg szándékos kiszivárogtatással Kujánit, de azt sem tartjuk valószínűnek, hogy az idős Bökényi magától kutakodott volna Kujáni szobájában és találta meg a táviratot. Sokkal inkább reális lehet az a feltevés, hogy a nagyprépost mutatta meg neki az iratot. Hogy ezzel aztán volt-e Kujáninak hátsó szándéka, azt csak ő tudná megmondani, mi ezt bizonyítani forrásokkal nem tudjuk – ahogy Várkonyi sem tudta –, ahogyan azt sem, ha esetleg Bökényi véletlenül látta meg a szóban forgó dokumentumot. Annyi azonban bizonyos, hogy Bökényi pletykássága a nagyprépost előtt sem volt ismeretlen; ha tényleg megmutatta neki a táviratot, kizárt, hogy nem gondolt volna arra, hogy ezzel lényegében közreadja annak tartalmát.¹²⁸

Mivel Szakács és elvtársai számára is világos volt, hogy Bárd püspök világlátása ellentétes a rezsimével, értsd az úgymond „reakciós” papok közé tartozik, személyi jelenlétét Kalocsán egyre kellemetlenebbnek is vélték így, hogy a kinevezéssel a háta mögött a pápa támogatását is élvezte. Tartottak attól, hogy ha a főegyházmegegyében széles körben elterjed a papok között a kinevezésének híre, akkor romlik az általuk elfogadott Várkonyi helyzete, és ha nem is járulnak hozzá apostoli kormányzói hivatalának gyakorlásához, mégis valamilyen eszmei szinten a papság – különösen a „reakciósok” – őt fogják vezetőnek tekinteni, ezzel csorbítva Várkonyi Imre tekintélyét. Lényegét tekintve az tűnik ki a forrásokból, hogy amint értesültek Bárd János nominálásáról, azzal hamvába is hullt apostoli kormányzói kinevezése. Fel sem merült az Állami Egyháziügyi Hivatalban, hogy ahhoz hozzá is járuljanak. A püspök további sorsa pedig gyakorlatilag kinevezésével meg is pecsételődött. A diskurzus arról szól kezdetektől fogva, hogy hogyan lehetne Bárdot háttérbe szorítani. Ennek következmé-

¹²⁶ MNL. BKML. XXIII. 2. g. 14/1961. 5–6. p.

¹²⁷ Bökényi Miklós (1887–1972): Eredetileg Brandt Miklós, 1912-ben szentelték a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegegye papjává.

¹²⁸ MNL. BKML. XXIII. 2. g. 14/1961. 6. p.

nyeként állami nyomásra a püspöknek el kellett hagynia Kalocsát, s a Kecskemét melletti Kerekegyházára rendelték, püspöki funkciói gyakorlásában is korlátozták. Szakács egy több évet felölelő összefoglaló, 1963. január 7-én kelt jelentésében is megemlékezik róla, hogy „Várkonyi segítségével sikerült 1962 januárjában dr. Bárd János reakciós s. püspököt – akit a pápa Grósz utódjaként nevezett ki apostoli kormányzónak – eltávolítani Kalocsáról”.¹²⁹

Kinevezése kapcsán a jelek arra utalnak, hogy Bárd Jánosnak sem voltak túl nagy illúziói, számított személye állami elutasítására. „A hatvanas évek elejéig magyar részről a püspök kinevezésekkel szembeni egyöntetű elutasítást az egyház felszámolására irányuló határozott célkitűzéssel lehet magyarázni”¹³⁰ – fogalmazza meg Szabó Csaba a korszakban jellemző állami hozzájárulás és elutasítás működési módszerének mikéntjét, ami meglátásunk szerint Bárd apostoli kormányzói kinevezésére is vonatkozatható. Hisz egy „reakciónak” tartott pappal körülményesebb kontrollálni a főegyházmegyét, mint egy „haladóval.” 1961. december 7-én Kalocsán kelt Cicognani bíborosnak címzett levelében Várkonyi sajnálatát kifejezve hozta az Apostoli Szentszék tudomására, hogy minekutána Bárd püspök kapcsán Hamvas püspökkari elnök az állami illetékesekkel folytatott tárgyalásai során sikertelenül járt, azaz nem tudta elérni, hogy a kalocsai segédpüspök apostoli kormányzói kinevezése ügyében az állam megadja hozzájárulását, így nevezett ulpianai címzetes püspök nem tudta átvenni a főegyházmegye vezetését. „Így állván tehát a dolog, hűségem és engedelmességem hangsúlyozása mellett kötelezve érzem magam lelkiismeretben az egyházmegye kormányzásának a szent kánonok szabálya szerinti folytatására”.¹³¹ Így tehát az állam favoritjaként Várkonyi maradt a főkáptalani helynök, s még évekig vezethette tovább a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegyét, egészen addig, amíg a Casaroli-féle 1964-es részmegállapodás egyik hozadékaként Hamvas Endre csanádi püspök kalocsai érseki kinevezést nem kaphatott.

Zárásként

A fentiekben a diktatórikusan az emberek mindennapjaiba is beavatkozni kész Kádár-rendszernek egyes, az egyházakat érintő jelenségeit szerettük volna felvázolni, melyek közül ezúttal a feljűk mutatózó erős kontroll talán kevésbé, vagy eddig egyáltalán nem ismert elemeit, illetve konkrét mikéntjét bemutatni. Az 1961-es szinte már tragikomikus kalocsai főkáptalani helynök-választás lezajlása szembeűnően mutatja, hogy az állam milyen mélyen beleavatkozott az egyházak, jelen esetben a katolikus egyház belügyébe, az Állami Egyházügyi Hivatal útján szinte gyámkodva felette. Ezáltal quasi zsinóron rángatta a szálakat, s így nem egyszer életes korú tisztes egyháziakra gyakorolva nyomást. Valamint az érsek temetése körűli szinte már hisztérikus állami ellenőrzési kényszere már-már abszurd szintekre emelkedik azzal, hogy még halála után is félték Grósz emberekre gyakorolt hatásától. Ennek jó példája, miként akarták minél jobban redu-

¹²⁹ MNL. BKML. XXIII. 2. g. 14/1961. 7. p.; 25/1963. 13. p.

¹³⁰ SZABÓ CSABA: A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években. Bp., 2005. 35. p.

¹³¹ KFL. I. 1. c. 3178/1961.

kálni azoknak a számát, akik fel akarták keresni ravatalát, illetve részt akartak venni a temetésén.

DOKUMENTUMOK¹³²

1. Grósz József kalocsa-bácsi érsek végrendelet-tervezete¹³³

„Ezt izeni az Ur: Intézkedjél házad felől, mert meghalsz és nem maradsz életben” – mondotta Izaiás próféta a nagybeteg Ezekiásnak,¹³⁴ Juda királyának (Iz. 38, 1). Az izenet nekem is szól. Nekem is intézkednem kell dolgaim felől, bár az intézkedni való kevés, mert vagyonom tulajdonképpen nincs. Mikor az érseki széket 1943-ban elfoglaltam,¹³⁵ semmit sem hoztam magammal ruháimon és néhány könyvön kívül és itt sem szereztem semmit. Ami készpénz az íróasztalomban és a Wertheim-szekrényben található, azt fordítsák a temetési költségekre! Ha valami esetleg marad, mondassanak értem sztmiséket! Hatszemélyes ezüst evőeszközkészletem, bárminemű kiserelésem¹³⁶ és amit ruhane-műmből az érseki kastély használni tud, legyen az érsekségé, a többit az apróságokkal együtt osszák el a házbeliek és szegény papok között! Könyveim a főszékesegyházi könyvtaréi. Karóráim legyen dr. Gyetvai Péter oec. generalisé, akit végrendeletem végrehajtására felkérek. Mindezek után hálát adok a Jóistennek minden kegyelemért, amellyel keresztségem napjától elhalmozott, és külön is a papi hivatás nagy kegyelméért, a püspöki és érseki méltóságra való felemeltetésemért.¹³⁷ Életutam, különösen az érseki székben nehéz és göröngyös volt, de talán én is elmondhatom az apostollal, hogy „a hitet megtartottam”, az anyaszentegyházhoz és Krisztus földi helytartójához való hűségemmel megőriztem. Szeretettel¹³⁸ gondolok a ftdő főkáptalanra és papjaimra. Köszönöm főpásztorukhoz való hűségüket és felelősségteljes munkámban mindenkor tapasztalt támogatásukat. Hálás szívvel gondolok házi népemre, a jó nővérekre. Köszönöm rólam való gondoskodásukat, a kedves figyelmet, amellyel mindenkor körülvettek. Szeretettel gondolok kedves híveimre is.¹³⁹ Köszönöm főpásztorukhoz való ragaszkodásukat és az anyaszentegyházhoz való áldozatos hűségüket. Tartsanak meg jó emlékezetükben, imádkozzanak értem és maradjanak erővel a hitben. Végül bocsánatot kérek mindenkitől, akit megbántottam és szegény...¹⁴⁰

¹³² A dokumentumokat eredeti helyesírással és központozással közöljük.

¹³³ KFL. I. 1. c. 2598/1961. (Töredékes, ceruzával, saját kezűleg írt dokumentum, kelt valamikor 1957. január 15.–1961. október 3. között.)

¹³⁴ Izaiás (Kr. e. VIII. század – Kr. e. VII. század): Más néven Ézsaiás vagy Izajás, eredetileg Jesaja, júdai próféta, Ámosz próféta fia. Hiszkija (Kr. e. VIII. század – Kr. e. VII. század): Más néven Ezekiás, Acház király fia, Kr. e. 716 és Kr. e. 687 között Júda uralkodója. Vallási reformot hajtott végre országában, mely során a Templomot megtisztította, üldözte a bálványimádást. Salamon király mondásait összegyűjtette.

¹³⁵ Grósz Józsefet 1943. július 11-én iktatták be Kalocsán érseki székébe.

¹³⁶ Utólagos betoldása az érseknek: „bármilyen nemű kiserelésem”.

¹³⁷ Utóbb az ezt követő alábbi mondatrészt Grósz kihúzta: „és szegény bűnös lelkemet Jézus sztséges Szívének irgalmába ajánlom.”

¹³⁸ Eredetileg „Hálás szeretettel...” módon kezdődött a mondat, de a „Hálás”-t végül az érsek áthúzta, feltehetően a szóismétlést kívánta ezzel kerülni.

¹³⁹ A hivatkozás előtti három mondatot Grósz később szúrta be a szövegbe.

¹⁴⁰ Itt szakad meg a szöveg. Mint már korábbiakban írtuk, élünk a gyanúval, hogy a 137. hivatkozási pontban feltüntetett kihúzott részt szándékozott áthelyezni ide az érsek,

sítem a Főtisztelendő Főegyházmegyei Káptalant, hogy dr. Várkonyi Imre úr káptalani helynökké választásához szükséges előzetes állami hozzájárulást az 1957. évi 22. sz. törvényerejű rendelet értelmében megadom. Kalocsa, 1961. október 4. őszinte tisztelettel: Miklós Imre s. k. P. H.”

Miután ezen közlés szerint, dr. Várkonyi Imre esetleges megválasztásához az állami hozzájárulás megadatott, a nagyprépost titkos szavazást rendelt el, amelynek eredménye az lett, hogy 8 közül 6 érvényes és 2 érvénytelen szavazattal, tehát egyhangulag, ellenszavazat nélkül, dr. Várkonyi Imrét, az Actio Catholica országos igazgatóját, főegyházmegyénk papját választotta meg a főkáptalan káptalani helynökké. Mint az egyházjog volt tanára és mint egyházmegyénk papja, ő látszott erre a tisztségre legalkalmasabbnak. A szavazás megtörténte után, dr. Kujáni Ferenc nagyprépost a ././ alatt csatolt s itt másolatban közölt iratot intézte az Állami Egyházügyi Hivatalhoz: „Kalocsai Főszékesegyházi Főkáptalantól. Állami Egyházügyi Hivatal, Budapest. Hivatkozással az Állami Egyházügyi Hivatal elnökhelyettesének e hó 4-én kelt s a kalocsai főkáptalanhoz intézett iratára, melyben előzetesen hozzájárul dr. Várkonyi Imre c. prépost, az Actio Catholica országos igazgatójának káptalani helynökké történő megválasztásához, van szerencsém tisztelettel közölni, hogy a kalocsai főszékesegyházi Káptalan, mai teljes ülésén dr. Várkonyi Imre c. prépost urat A. C. országos igazgatóját, titkos szavazással szabályszerűen káptalani helynökké választotta. Midőn ezt közölni szerencsém van, maradtam őszinte tisztelettel: Kalocsa, 1961. október 4. Dr. Kujáni Ferenc s. k. nagyprépost, P. H.” A választás eredménye közzétett az itt tartózkodó¹⁴² dr. Várkonyi Imrével, aki a tisztséget elfogadta és a hitvallást, valamint a hivatali esküt, a főkáptalan előtt letette.

K. m. f.

Dr. Koszterszitz József
felkért főkáptalani jegyző

Dr. Kujáni Ferenc
nagyprépost

3. Dr. Kujáni Ferenc nagyprépost feljegyzései az 1961. október 4-i főkáptalani helynökválasztásról¹⁴³

Egykori feljegyzéseim¹⁴⁴ a káptalani helynök választás idején. 1961. okt. 4.

Szakács Gyula, főelőadó, ki a kalocsai érseki irodánál is be volt osztva az Állami Egyházügyi Hivatal részéről, nem tudott előre arról, hogy az Á. E. H.-nál már vannak jelöltek, akik közül lehet káptalani helynököt választani, vagy olyan nevek, kik erre a tisztségre elfogadhatók lesznek. Érsek urunk halála után délután, okt. 3-án ugyanis említette nekem, hogy a főkáptalan bizonyára nem fog Bárd János segédpüspök mellé állni, mert ez nem lenne jó. Viszont célzást tett arra, hogy az én nevem elfogadható lesz, miután előzetesen közöltem vele, hogy a főkáptalan nem foglalt állást Bárd mellett, hanem annak több tagja az én nevemet emlegette.

¹⁴² Valójában Várkonyi másnap érkezett Kalocsára a fővárosból letenni a hivatali esküt a káptalan előtt.

¹⁴³ KFL. II. 1. h. 1. A káptalan 1945 utáni iratai: Kujáni Ferenc feljegyzései az 1961-es főkáptalani helynök-választásról. Sz.n. (Gépelt irat kézzel írt betoldással, elütések Kujáni által kézzel javítva.)

¹⁴⁴ A nagyprépost ellentétben a főkáptalani jegyzőkönyvvel és a főelőadói jelentésekkel, a választásról összefoglalóan ír, nem taglalja az egyes tanácskozások eseményeit külön-külön részleteiben.

1961. október 4-én reggel 8-kor a kórusból átkértem, s közölte velem, hogy 9 órára lejön az Á. E. H. alelnöke, Miklós Imre, egy másik tisztviselővel, (ez Csala László lett, Á. E. H. ügyosztály vezető) s a választás előtt velem kívánnak beszélni. Fél tízkor hazajövet bementem a megbízott Szakács Gyula szobájába, ahol az alelnökhelyettes [sic!], Csala László és Szakács Gyula már vártak rám.

Az elnökhelyettes először condoléált, majd ismertette velem az 1957. 22. sz. minisztertanácsi törvényerejű rendeletet, mely szerint a káptalani helynök választásához előzetes állami hozzájárulás kell. Majd kifejtette, milyen fontos feladat vár a kápt. helynökre egyházmegyei és püspökkari szempontból, s többször hangsúlyozta, hogy érsek úrral is tárgyalt több ízben, (hogy milyen vonalon azt nem mondta) de mint halottra rá nem lehet hivatkozni. Majd célzást tett arra, hogy engem szintén nem volna lelkiismeretes dolog ilyen nagy feladattal megterhelni. (Ebből mindjárt sejtettem, hogy engem elejtettek.) Én megköszöntem a condoléálást, s jeleztem, hogy a káptalani helynök nem vezetője, csak tagja a püspöki konferenciáknak, s az egyházkormányzatban is csak korlátozott jogai vannak. Erre azt felelte, hogy ismeri a jogot, s hiszi, hogy a káptalan meg fogja találni a megfelelő személyt, s kéri, hogy a káptalan nevezzen meg egy vagy több személyt, akiket választani kívánna.

Én felmentem szobámba, ahol a káptalan 8 tagja együtt volt, velem együtt, s közöltem az elnökhelyettes fejtegetéseit. Mire a káptalan tagjai egymás után oda nyilatkoztak, hogy engem kívánnak megválasztani. (Bárd szerint egyedül vagyok alkalmas) s több nevet nem is kívánnak említeni. Én megköszöntem a bizalmat, jelezve, hogy érzem a kereszt súlyát, de vállalom a tisztséget, feltéve hogy a hozzájárulást megkapom.

Lementem a megbízott szobájába, s közöltem az elnökhelyetessel, hogy a káptalan egyhangúlag mellettem döntött, s más személyt nem is kíván megnevezni. Az elnökhelyettes felelt, hogy a káptalan nem elég megfontolt és nem elég előrelátó, mert az én személyem sok bonyodalmat és problémát jelentene, s engem nagyon súlyos feladatok elé állítana, ami koromnál és egészségi állapotomnál fogva nem kívánatos. Egyben név nélkül néhány papi személyt insinuált, én a szegedi rectorra, és egri helynökre gondoltam (Dr. Szilas József, Rozsáli Menyhárt) s ezt közöltem káptalannal. A káptalan erre újból mellettem nyilatkozott, de közöltem, hogy az elnökhelyettes szerint a hozzájárulást nem fogom megkapni, így formális megválasztásom, nem kívánatos.¹⁴⁵ Erre felmerült Kovács Vince kanonok plébános részéről Dr. Várkonyi Imre neve is, mire többségében őt tartottuk alkalmasnak, amit közöltem az elnökhelyetessel, aki erre írásban az ő esetleges választásához hozzájárult.

¹⁴⁵ Ez a mondat kézzel írt 1961. október 18-i utólagos betoldás.

4. Dr. Várkonyi Imre főkáptalani helynök „programkörlevele”¹⁴⁶

2722/1961. sz.

Káptalani Helynök beköszöntője.

Tisztelendő Testvérek!

A Ft. Főszékesegyházi Káptalan Ib. [Istenben boldogult] Érsek Atyánk emlékét, a jóságos, nagyszívű főpaprak méltán kijáró mélységes tisztelettel, szeretettel és hálával örökítette meg.

Bár az Isteni Gondviselés útjai kifürkészhetetlenek, de mint teológusok és mint hívő emberek is biztosan tudjuk, hogy az Istennél nincsenek „non putarem”-ek. „Egyszerre együtt lát mindent és nincs semmi, amit mindig nem látna” (Szent Ágoston: De Trinitate 1. 15. c. 14). Ebből következik, hogy bár könnyes a szemünk, de ugyanakkor erős a bizalmunk és ráhagyatkozásunk a mindentudó és látó mennyei Atyára és az ő küldöttjére a mi Megváltónkra, Jézus Krisztusra.

Érsek Atyánk halálával megüresedett az ősi kalocsai és bácsi érseki székhely. Az Egyházi Törvénykönyv a 431. k. 1. §-ában erre az esetre az egyházmegye kormányzását a Főszékesegyházi Káptalanra bízta. A Főszékesegyházi Káptalan azonban ugyancsak az ET [Egyházi Törvénykönyv] 432. k. 1. §-ának megfelelően, nyolc napon belül köteles egyetlen személy kezébe letenni az egyházmegye kormányzásának joghatóságát. Káptalani helynököt köteles választani, aki helyette kormányozza az egyházmegyét. Mint arról T. Testvéreim a Ft. Főszékesegyházi Káptalan közléséből értesültek, ez a választás 1961. október 4-én történt meg. A választást komoly megfontolás után elfogadtam és az előírt hitvallás (1406–1408. kk.) letétele után átvettem a főegyházmegye kormányzását. Megválasztásomról a 432. k. 4. §-ának megfelelően, haladéktalanul értesítettem az Apostoli Szentszéket, kérve dicsőségesen uralkodó Szentatyánk, XXIII. János pápa apostoli áldását.

Mint olyan papja a Főegyházmegyénknek, aki 11 éven keresztül a kalocsai, majd később a szegedi hittudományi főiskolán az egyházjog tanára volt, pontosan tudom a kötelezéseimet és jogaimat is. Szándékosan fordítottam meg a szavak szokásos sorrendjét. Elsősorban kötelezéseket ismerek és csak azután a kormányzáshoz elengedhetetlen jogokat. Állandóan fülemben csengenek Krisztus első földi helytartójának szavai: „A közöttetek élő előljárókat, mint magam is előljáró, Krisztus szenvedésének tanuja és egyben a jövőben feltáruuló dicsőségnek is részese, kérem, legeltessétek Isten rátok bízott nyáját: viseljétek gondját, ne kényszerűségből, hanem önként, Istenhez híven: ne haszonlesésből, hanem odadással: ne zsarnokoskodva a választottak fölött, hanem mint a nyájnak mintaképei (jó szívvel)”. (1 Péter 5, 1-3.)

Naponta imádkozom azért, hogy a Szentlélek életerős, bölcs, híveit és papjait nagyon szerető Főpásztort adjon Főegyházmegyénknek. Viszont hálát kell adnom a mindenható Istennek, hogy lelki és fizikai erőimnek teljességében vagyok. Így hiszem, hogy a Főegyházmegye, a papság és a hívek, minden lelki szükségletét ki tudom elégíteni.

Mik lesznek kormányzásomnak alappillérei?

Úgy gondolom, hogy a jóságos Isten kegyelméből, ezen a téren nem kell mást tennem, mint követni és folytatni azt az útmutatást, amelyet Ib. Érsek Atyánk, mint örökséget hagyott ránk.

¹⁴⁶ Főegyházmegyei hivatalos közlemények, 1961. 27–29. p.

Mint Szentatyánknak legkisebb fia, teljes hűséggel, tisztelettel és szeretettel ragaszkodom jószágos személyéhez. Tudom, hogy Ő Péter, a szikla és ahol Ő van, ott Jézus Krisztus, ott az Egyház. Ahogy Péter, az Úr mennybemenetele után „a testvérek között egy alkalommal szólásra emelkedett” (Ap. Csel. 1, 15) és az egybegyűltek engedelmesen fogadták szavát, úgy várjuk mi is Péter mai utódjának, az emberiség üdvét, áldásos, békés életét védő és segítő szavait! Sokat imádkozunk azért, hogy az emberiség békéjéért kifejtett minden törekvését az Úr Jézus Krisztus kegyelme támogassa és segítse, és a jószágos Isten imái, szavai és tettei nyomán tartsa távol tőlünk egy újabb háborúnak a borzalmait.

Érsek Atyánk püspöki címerének jelmondata: „Cor pro corde” volt. A T. Testvérek és a főegyházmegye hívei felé ezt én így fogalmazom: „Caritatem pro caritate”. Amit tennem kell és amit tenni fogok, szeretettel és szeretetből akarom és fogom tenni. Főegyházmegyénknek vagyok a papja. Főegyházmegyénknek minden papját személyesen ismerem. Sokan tanítványaim is voltak. Ezek felé külön is megmondom: most sem vagyok és nem is leszek más, mint voltam tanár és szeminárium elöljáró koromban. Szerettem őket és úgy éreztem, hogy a szeretetért szeretetet kaptam cserébe. Ezt várom most is. „Porta semper patet, cor magis!” Nem lehet a T. Testvéreknek olyan gondja, amely egyúttal ne lenne az enyém is. Minden jó munkájuknak és lelkipásztori eredményüknek én fogok legjobban örülni! Ha szeretjük, megértjük és támogatjuk egymást, akkor „omnia possum in eo, qui me confortat.” (Filip. 4, 13.)

Sokat szeretnék a főegyházmegye híveivel személyesen is érintkezni. A magas toronyból sokat lehet belátni, de érteni csakis a közvetlen tapasztalat által lehet. Így éltek a hívek között az apostolok is. Erről tanúskodnak a nemzetek Apostolának útjai is.

Ennek a hazának, ennek a népnek vagyok gyermeke. Itt születtem, itt nevelkedtem. Kimondhatatlanul szeretem a hazámat és a magyar népet. Ezért tölt el boldogsággal a magyar népnek minden előrehaladása. Ezért örülök annak, hogy egyre kiteljesülőbb formában fejlődik dolgozó magyar népünknek boldog földi élete is. Hazánkban komoly erővel folyik a szocializmus építése. Szinte észrevétlenül új városok nőnek ki a földből. Hatalmas ipartelepek létesülnek. Százazrével épülnek a boldog jövő legszebb biztosítékai, a családi fészkek. A mi hazánkban már ismeretlen ez a fogalom: munkanélküli. Nálunk nem lehet lerongyolódott és éhes embereket látni. Lelki szemeim előtt két hatalmas, erős, becsületes kezet látok átnyúlni az ország fölött, amelyek egymásba fonódnak és biztosítják az ország egész népének békéjét és előrehaladását. Ez a két erős kéz szimbóluma annak az egységnek, amely munkásságunk és a magyar föld dolgozó népe között az elmúlt évek folyamán kialakult és mind mélyebbé válik. Ebben a szimbólumban ott látom főegyházmegyénk hívó katolikus embereinek, munkásoknak, dolgozó parasztoknak és az értelmiségieknek is összefogását. Ez biztosíték nekem arra, hogy a becsületes, a keresztény erkölcsi elveken felépülő közösségi munka átforgalmazza ugyan az önző embert közösségi emberré, de nem szünteti meg Istenbe vetett hitét és hűségét az Anyaszentegyházhoz és annak tanításához. Ezért hiszem, hogy városok, ipartelepek és családi fészkek építése mellett Főegyházmegyénk lelki és anyagi igényei is megfelelő kielégítést nyernek.

Minden jót, szépet és boldogítót csakis békés körülmények között lehet megvalósítani. Ezért vagyok meggingathatatlan híve az emberek békés építőmunkájának. Ezért ítélem el mindazokat, akik az emberek életét, munkáját, boldogságát semmibe sem veszik. Akik nem törődnek a legdrágább értékekkel, családdal és gyermekekkel, és akik csak egy célt látnak maguk előtt, minél nagyobb egyéni javakhoz jutni. A közösségi ember a kinyilatkoztatás igazságain

keresztül nemcsak önmagát látja, hanem igenli a javak igazságos elosztását. Komolyan veszi az emberek egyenlőségét, bőrük színére való tekintet nélkül. Kulturát és civilizációt akar minden népnek egyaránt. Régi meggyőződése, hogy a béke krisztusi szolgálata elsősorban nem szavakban, hanem tettekben nyilvánul meg. Tettekben a becsületes munka területén. Legyen ez a munka akár a gyárakban, akár a drága magyar földön, akár pedig íróasztaloknál vagy kutatólaboratóriumok mélyén.

Elítélem és az emberiség elleni legsúlyosabb bűnnek tartom, ha valaki az Isten nagy adományát, az emberi értelem által felfedezett és az emberiség javára felhasználható találmányokat az emberiség pusztítására akarja felhasználni! Elszomorító, hogy a második világháború pusztításai után, amikor mint Jeremiás¹⁴⁷, mi is sírhattunk a romok felett, még mindig akadnak, akik a háború utolsó maradványait azért nem akarják megszüntetni, hogy ezek újabb lehetőséget nyújtsanak sok-sok millió vagy talán százmillió ember elpusztítására, megnyomorítására és ennek következtében, szinte az egész emberiség tönkretételére. Elvárom T. Testvéreimtől és a főegyházmegye minden hívtől, hogy legyenek bátor szószólói és védelmezői annak a békének, amely az Anyaszentegyház tanítása szerint is mint az emberiség egyik legfőbb java jelentkezik.

Hazám törvényeit eddig is mindig megtartottam és a jövőben is meg akarom tartani. Ez a kinyilatkoztatás parancsa: „Mindenki vesse magát alá a fölöttes hatalomnak. Nincs ugyanis hatalom, csak Istentől. Ahol hatalom van, azt Isten rendelte. Aki tehát szembeáll a hatalommal, Isten rendelésének szegül ellene. Az ellenszegülő pedig magára vonja az ítéletet. A felsőbb hatalom nem arra való, hogy eljesszen a jótettől, hanem a rosztól.” (Róm. 13, 1-3.) Tisztemnél fogva, Isten előtti teljes felelősségem tudatában örködni fogok, hogy T. Testvéreim és a hívek is megtartsák hazánk törvényeit és semmiféle irrealitás, semmiféle ábránd, semmiféle a nép lelkének és anyagi jólétének veszélyeztetését akaró idegen és gonosz érdek szolgálatába ne szegődjenek. Az elmúlt idők szomorú és kiábrándító tapasztalatai meggyőzhettek bennünket arról, hogy aki nem szereti hazáját és népét, nem tartja tiszteletben hazája törvényeit, az alantas egyéni célokat kerget és mérhetetlen sok kárt okoz édes Anyaszentegyházunknak is. Így látta ezt Ib. Érsek Atyánk. Így látom én is. „Azt szeretnéd tehát, hogy ne kelljen a hatalomtól tartanod? Tedd a jót és megdicsér. Isten eszköze ugyanis a te javadra.” (Róm. 13, 4.)

Kísérje kormányzásomat dicsőségesen uralkodó Szentatyánk, XXIII. János pápa áldása, Érsek Atyánk jóságos, szerető tekintete, T. Testvéreim s a hívek segítő szeretete, hazám vezetőinek megértése és támogatása. Akkor nem kell rettegnem azon a napon, amikor az Örök és Igaz Bíró előtt számadást kell adnom életemnek erről a szakaszáról.

Kalocsa, 1961. október 5.

[...] ¹⁴⁸

Dr. Várkonyi Imre s. k.
káptalani helynök

¹⁴⁷ Jeremiás (sz. Kr. e. 650 k.): Eredetileg Jirmejahu, ószövetségi próféta.

¹⁴⁸ Itt következett még a 2715/1961. számú körrendelet az elhunyt főpásztorért bemutatandó szentmisékről, a 2716/1961. számú az új főpásztorért való könyörgésekről, valamint a 2697/1961. számú a *Pro populo* misék igénybevétele kapcsán Várkonyi s. k. aláírása előtt, de ezek közlésétől most eltekintén.